

Inleidende teksten

ELSENE

**Geschiedenis van de stedenbouwkundige
ontwikkeling**

Deel 1

Fernand Cocqplein. Schmitt-GlobalView © GOB

Inventaris van het Bouwkundig Erfgoed van het Brussels Hoofstedelijk Gewest

Inhoud

Deel 1

Hoofdstuk I. De verstedelijking van het oude gehucht Elsene onder Brusele (Opper-Elsene)	6
1. Het begin van de verstedelijking: de afbraak van de Naamsepoort	6
2. De Leopoldswijk en de verstedelijking ten noorden van de Waversesteeweg	11
3. Voorbij de spoorlijn Brussel-Luxemburg: de Driebruggenwijk en de Verloren Hoekwijk	12
4. De Louizalaan (op grondgebied van Brussel Stad)	17
5. De Sint-Bonifaaswijk: de eerste pogingen tot een planmatige stedenbouw	18
6. De wijk rond de Gulden-Vlieslaan	23
7. De wijk rond het gemeentehuis en het oude gemeentelijke slachthuis (of de Wijk Van Aa)	28

Hoofdstuk II. Ten westen van de Louizalaan: de ontwikkeling van de Tenboswijk en de Berkendaalwijk	34
1. De Tenboswijk	35
2. De Berkendaalwijk	42

Deel 2

Hoofdstuk III. De verstedelijking van het oude dorp Elsene-Castelein (Neder-Elsene).....	53
1. De aanleg van het Heilig-Kruisplein	54
<i>Van het Heilig-Kruisplein tot het Eugène Flageyplein</i>	57
2. De Vijverswijk	58

Hoofdstuk IV. De verstedelijking van de wijken rondom het oude dorp	68
1. De Kroonlaan en de viaduct van Victor Besme	68
2. De Kluiswijk	70
3. De Maria-Hendrikawijk en de Zwanenwijk	75

Hoofdstuk V. De verstedelijking van de wijken tussen het oude dorp van Elsene en Boondaal	79
1. De Generaal Jacqueslaan en de Kazernewijk (Etterbeek)	79
2. De Sterrewijk	81
3. De Jaargetijdenwijk	84

Redactie en onderzoek:

Michèle Herla

Foto's:

DML

2016-2017

© Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel, Directie Monumenten en
Landschappen,
CCN – Vooruitgangstraat 80,
1035 Brussel.

Verantwoordelijke uitgever: T.
Wauters

4. De wijk Klein Zwitserland	85
5. De <i>Solbosch</i>	88
Hoofdstuk VI. De verstedelijking van het oude gehucht Boondaal	95

Elsene ligt in het zuidoosten van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en grenst aan Brussel Stad (Naamsepoort), aan de zuidzijde bevinden zich de gemeentes van Sint-Gillis, Vorst en Ukkel, aan de noordzijde Etterbeek en Oudergem, Watermaal-Bosvoorde ligt aan de zuidoostzijde. Haar grondgebied, met een oppervlakte van 6,34 km², is het enige in het Brussels Gewest dat niet uit één stuk bestaat, want de Louizalaan, een deel van Brussel Stad, verdeelt het al sinds 1864 in twee aparte entiteiten.

Het huidige grondgebied van de gemeente is het resultaat van de versmelting in 1795, tijdens het Frans bewind, van drie gehuchten: *Elsene onder Brusele* (of Opper-Elsene), in de directe omgeving van de Naamsepoort; *Elsene-Castelein* (Neder-Elsene), bestaande uit de Ter Kamerenabdij, een gasthuis enkele woningen en brouwerijen, allen gelegen rond de vijvers van de Maalbeek; en *Elsene-Borghrave*, dat in Boondaal ontstond rond een oude heerlijkheid die aan Karel V had toebehoord.

Nog steeds onder het Frans Bewind wordt Elsene opgericht als gemeente onder de rechtsbevoegdheid van het kanton Ukkel. In 1800 wordt ze een volwaardige gemeente bestuurd door een burgemeester, een adjunct-burgemeester en een gemeenteraad¹.

De verstedelijking van Elsene begon in de vroege 19e eeuw, ter hoogte van de oude Naamsepoort, na de ontmanteling van de oude Brusselse stadswallen. Na de onafhankelijkheid van 1830 zette die verstedelijking zich intensiever oostwaarts voort, tot ze omstreeks 1850 de wijk rond het gemeenteplein bereikte (huidig F. Cocqplein). Rond 1870 veranderde het uitzicht van het oude dorp Elsene ingrijpend, met de inrichting van het Heilig-Kruisplein (het huidige Flageyplein) en van de vijvers. Hoewel de verstedelijking van het gehucht Boondaal al sinds eind 19e eeuw ter studie lag, ging ze pas eind jaren 1930 echt van start, gestimuleerd door de aanleg van de F. Rooseveltlaan (1920).

De eerste verstedelijking van Elsene verliep zonder algemeen plan en op initiatief van kleine grondbezitters, die in de eerste plaats hun terreinen wilden laten renderen. De verstedelijking viel samen met een grote instroom van plattelandsbewoners die naar Brussel kwamen op zoek naar werk en huisvesting. Na 1850 vestigde zich een burgerlijke bevolking in Elsene, aangetrokken door de nabijheid van de groene en open ruimten van het Ter Kamerenbos en van de vijvers, maar ook door de aanwezigheid van de prestigieuze Louizalaan. De aanleg van deze laan - begin jaren 1860 - bleek vanaf zijn beginstadium doorslaggevend voor de

¹ De eerste burgemeester van de gemeente Elsene was hoefsmid Jean-Baptiste de Ceuleneer; hij werd in 1801 vervangen door Joseph Coenraets, die op zijn beurt in 1804 door Hyppolite Legrand werd opgevolgd. H. Legrand was opeenvolgend *maire* (1804-1814), *mayeur* (1814-1828) en, na de Belgische Omwenteling van 1830, burgemeester van Elsene (1830-1836). Gedurende de drie decennia waarin hij zijn verschillende mandaten uitoefende, verwierf Legrand in Elsene bijna 47 hectare terrein, naast huizen en de vijvers van de *Maelebeek*.

verstedelijking van de gemeente: de hele stadsontwikkeling ten westen van de laan dateert immers van na 1860.

De “burgerlijke” stedenbouw uit de tweede helft van de 19e eeuw was veelal het resultaat van gezamenlijke en gecoördineerde ingrepen in het tracé van de straten en een betrekkelijk homogene architectuur van de gebouwen. De gemeentelijke overheid probeerde inderdaad het spontane verstedelijkingsproces te reguleren via plannen om de bestaande wegen recht te trekken, te verlengen en aan te vullen. De meeste bijzondere plannen van aanleg die op grondgebied Elsene werden uitgevoerd, waren afgeleid uit het bekende *Plan d'ensemble pour l'extension et l'embellissement de l'agglomération bruxelloise* [Algemeen plan voor de uitbreiding en de verfraaiing van de Brusselse agglomeratie] (1863-1866) van de wegeninspecteur van de Brusselse voorsteden, Victor Besme. Besme slaagde er inderdaad in zijn stedenbouwkundige visie te doen aansluiten bij die van de gemeentelijke overheid, die ervan overtuigd was dat zijn grootschalige *plan d'ensemble* een goede bron van inkomsten zou zijn.

De omvang van het Elsense grondgebied evolueerde sterk in de loop van de 19e en 20e eeuw, toen verscheidene wijken aan de stad Brussel waren afgestaan: een groot deel van de Leopoldswijk in 1853; de in 1864 onteigende zone rond de Louizalaan en het Ter Kamerenbos; ongeveer 60 hectare terreinen langs het Ter Kamerenbos die aan de stad werden overgedragen met het oog op de Wereldtentoonstelling van 1910; het Leopoldpark in 1913. Ook de gemeentegrens onderging diverse wijzigingen: in 1875 vonden ruiloperaties met de gemeenten Etterbeek en Oudergem plaats voor de aanleg van het Oefenplein; in 1890 stond de gemeente Oudergem aan Elsene terreinen af rond de spoorlijn Brussel-Namen (Boondaalsesteenweg – Kroonlaan – Ooienstraat); en in 1909 noodzaakte de aanleg van de Berkendaalwijk een ruil van grondgebied met de gemeenten Vorst en Ukkel..

Ligging van Elsene in het Brussels Hoofdstedelijk Gebied. De gemeente wordt in twee gesplitst door de Louizalaan (© CIRB-CIBG - Urbis 2).

HOOFDSTUK I

DE VERSTEDELIJKING VAN HET OUDE GEHUCHT ELSENE ONDER BRUSELE (OPPER-ELSENE)

Vroeger besloeg het grondgebied van het oude gehucht *Elsene onder Brusele* of Opper-Elsene ongeveer de zone tussen de tweede stadsomwalling van Brussel en de Maalbeek (onder de huidige Graystraat). Thans verwijst de naam Opper-Elsene naar het deel van het grondgebied van de gemeente tussen de Regentlaan en de Gulden-Vlieslaan – de Louizalaan, de Vleurgatsesteenweg – de Zwanenstraat en de Graystraat – en de Troonstraat.

1. Het begin van de verstedelijking: de afbraak van de Naamsepoort

Elsene-onder-Brussel (of Opper-Elsene) ontwikkelde zich in de late 14e eeuw ter hoogte van de Naamsepoort, toen de tweede stadsomwalling werd gebouwd. Deze voorstad, die onder de bevoegdheid van de stad Brussel viel, ontstond op de kruising en in de omgeving van de Elsensesteenweg en de Waversesteenweg, die al eeuwenlang deel uitmaakten van het net van hoofdwegen op het grondgebied.

Elsene onder Brusele, in de omgeving van de Naamsepoort (bovenaan), en het dorp Elsene op de oevers van de vijvers (onderaan), verbonden door de Elsensesteenweg. Detail van de kaart van Brussel en omgeving opgemaakt door J. van Deventer, midden 16e eeuw (© KBR, Handschriftenkabinet).

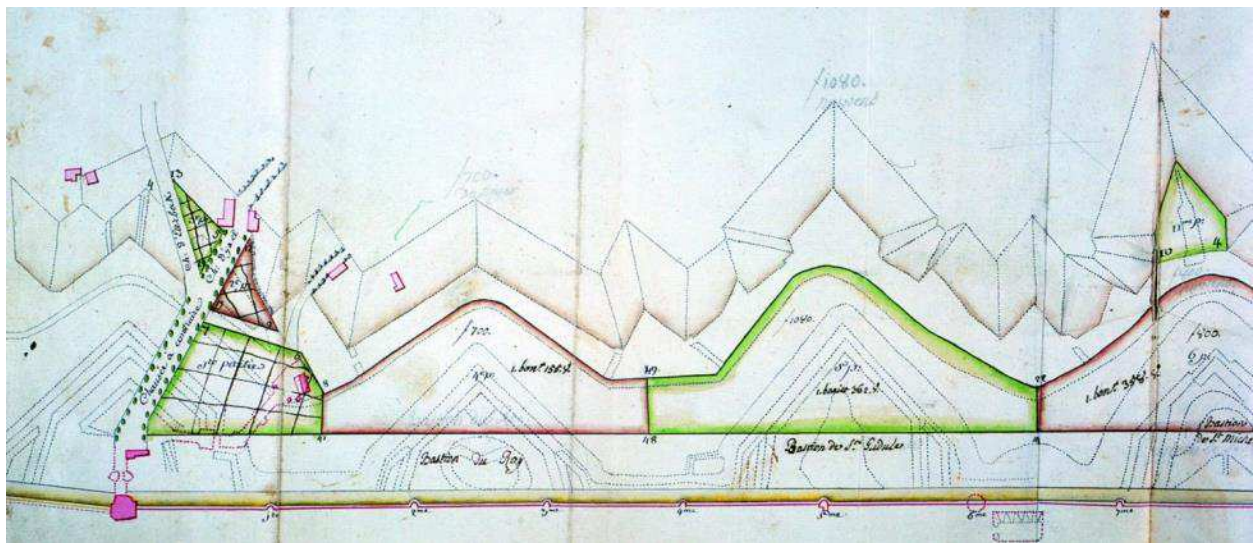

De Elsenesteenweg verbond Brussel met het gehucht *Elsene-Castelein*, dat zich vanaf de 13e eeuw rond de vijvers van de Maalbeek ontwikkelde. Ter hoogte van de vijvers (huidig E. Flageyplein) volgt de steenweg het tracé van de huidige de Vergniesstraat, onder de naam *Zwaerenberg*, een verwijzing naar haar hellende reliëf. Vanaf 1459 werd de steenweg in verscheidene stadia geplaveid, en in 1554 werd ze verlengd tot aan het gehucht Vleurgat in Ukkel. Deze nieuwe weg, die als Vleurgatsesteenweg werd gedoopt, werd in 1662 verlengd tot Waterloo en, wat later, tot Namen en Charleroi.

De Waversesteenweg vertrok eveneens van de Naamsepoort maar liep aanvankelijk maar tot Etterbeek en Tervuren. In 1550 was de steenweg al aangegeven op het plan van J. Deventer (*Plan d'ensemble de Bruxelles et environs*, 1550-1554), en vóór 1670 werd het deel tussen de Naamsepoort en de Maalbeek bestraat.

Tussen 1671 en 1690 werden de 14e-eeuwse stadswallen gemoderniseerd op bevel van graaf Monterey; ze werden voorzien van ravelijnen, lunetten en vooruitgeschoven bastions (onder meer de bastions van Adam², het bastion aan de Naamsepoort³, het bastion du Roy⁴ en het bastion van Sinte-Goedele⁵).

Plan van de vestingwerken tussen de Naamsepoort en de Hallepoort, 1782 (© ARA, Kaarten en plattegronden in handschrift, 1617).

Opper-Elsene vormde een belangrijke doorgangszone tussen de stad Brussel en de steden Namen en Charleroi, tot in 1711 werd beslist de Waterlooesteenweg te verlengen van *La Bascule* tot de Hallepoort (Sint-Gillis). Toch slaagde het gehucht erin zijn ruraal karakter te behouden. Vanaf de 17e eeuw werden de korenvelden geleidelijk vervangen door

² Bolwerk ter hoogte van de huidige Marsveldstraat, Troonstraat, Egmont- en Hoornstraat.

³ Dit bolwerk strekte zich uit tot aan de kruising van de Waversesteenweg met de Elsenesteenweg en tot aan het begin van de de Stassartstraat.

⁴ Dit bolwerk bevond zich ter hoogte van de de Stassartstraat en de Riddersstraat.

⁵ Dit bolwerk strekte zich uit van de Kapitein Crespelstraat tot aan de Louizalaan.

moestuinen afgeboord door hagen. Op het *Careelveld* en de *Wayenberg* vestigden zich steenbakkerijen, terwijl in de huidige Lang-Levenstraat, de Kruisstraat en de Herdersstraat kalkovens lagen. In deze schaars bebouwde zone bevonden zich een kapel⁶, een graanmolen⁷ en enkele kleine gehuchten, waarvan de meeste op wegkruisingen ontstonden. De bebouwing omvatte woningen, relais of herbergen zoals *Le Tulipant* – die wellicht uit de 17e eeuw stamde en in 1833 door het *Pavillon Malibran* (Fernand Cocqplein) werd vervangen – of uitspanningen zoals *La Rose Blanche* (Napelsstraat), *Le Petit Lattis* of *Le Mayeur* (Waverssesteenweg).

De verstedelijking van Opper-Elsene begon op het moment dat de vestingwerken onder keizer Jozef II werden verwijderd. Vanaf 1782 werden de omwallingen en hun poorten ontmanteld – de Naamsepoort werd in 1785 gesloopt. De verdedigingswerken werden geleidelijk genivelleerd en de terreinen waarop ze stonden werden verkocht, in de meeste gevallen als landbouwgrond⁸.

Na de sloop van de omwalling werd tussen de Stad Brussel en de voorsteden een tolgrens bestaande uit hekken en een gracht geïnstalleerd. Aan de stadspoorten werden telkens twee paviljoenen gebouwd die dienden als wachtposten voor de controle van paspoorten en als bureaus voor de octrooien. Die van de Naamsepoort (architect Auguste Payen zoon) kwamen aan het begin van de Elsensesteenweg te staan.

Eind 18e eeuw werden sommige van de terreinen verkaveld die vroeger door de verdedigingswerken werden ingenomen. Een van de eerste grondeigenaars die zich in de zone vestigde, was de aannemer Corneille Joseph Francart. In 1792 kocht hij een terrein dat *Helhof* heette, op de hoek van de Elsensesteenweg en de Waverssesteenweg. Nadat hij twee nieuwe straten had laten aanleggen – de Francartstraat en de Kleine Francartstraat⁹ – gaf hij ingenieur Cyfflé opdracht een verkavelingsplan uit te werken dat het eigendom opdeelde in 33 te verkopen percelen. In dezelfde periode kocht Bernard De Neyer een deel van de terreinen tussen de huidige Gulden-Vlieslaan en de de Stassartstraat.

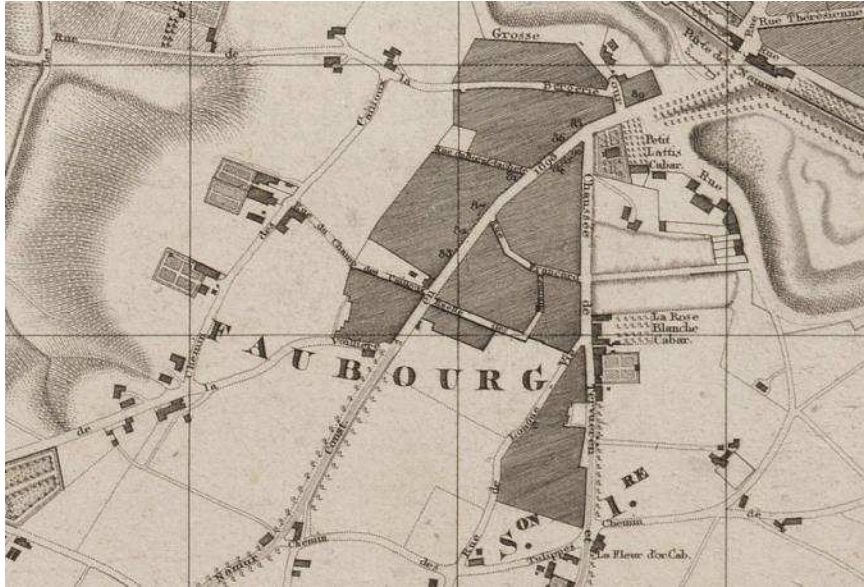
⁶ De kapel *Saint-Jean-dans-l’Huile* (14e-19e eeuw) stond op de hoek van de Kruisstraat en de Elsensesteenweg. Zie GUILLAUME, A., MEGANCK, M., *et al.*, *Atlas van de archeologische ondergrond van het Gewest Brussel: 15 Elsene*, Brussel, 2005, p. 47.

⁷ De houten molen (17e-18e eeuw) stond op het *Graanveld*, een zone gelegen tussen de huidige Koninklijke-Prinsstraat, de Keienveldstraat, de Herdersstraat en de Elsensesteenweg. Zie GUILLAUME, A., MEGANCK, M., *op. cit.*, 2005, pp. 46-47.

⁸ Hoewel de wallen werden ontmanteld, blijven ze tot op vandaag herkenbaar in het tracé van de voormalige Bolwerkstraat (verdwenen), de Marsveldstraat, de de Stassartstraat en de heuvel tussen de Gulden-Vlieslaan en de Kapitein Crespelstraat.

⁹ De Kleine Francartstraat verdween in 1899, toen de Sint-Bonifaaswijk werd heraangelegd.

De verstedelijkte zone rond de Naamsepoort. Detail van het *Plan-routier de la ville de Bruxelles et ses environs...* van G. Jacowick, 1812 (© KBR, Kaarten en plannen).

In 1800, tijdens het Franse Bewind, kreeg Elsene de status van gemeente. In de oude buitenwijk vestigden zich steeds meer plattelandsbewoners op zoek naar werk en goedkope woningen: rond 1812 was de omgeving rond de Naamsepoort bijna volledig volgebouwd. Pas in 1823 werden de ringboulevards – die zich op de ligging van de tweede stadsomwalling bevonden - geopend die de Naamsepoort met de Hallepoort verbonden, volgens de plannen van ingenieur-architect Jean-Baptiste Vifquain (1818).

Langs de belangrijkste verkeersassen liet de Brusselse aristocratie in de loop van de 18e, maar vooral 19e eeuw, buitenhuizen optrekken omringd door grote tuinen¹⁰. Van die villa's bestaan thans enkel nog deze aan de hoek van de Gulden-Vlieslaan (nr; 30-38 en 39) en de Kapitein Crespelstraat nr. 1-1a¹¹, het oude huis van L. Wauters aan de Opperstraat nr. 55 (1856), het landhuis van Solvay aan de Elyzeese Veldenstraat nr. 43 (tweede helft 19e eeuw), Huis Kerckx aan de Elsensesteenweg nr. 187 (1841), en het *Pavillon Malibrant* (1833), F. Cocqplein (huidige Gemeentehuis).

Elsense steenweg 187. Voormalig buitenhuis, 1841 (Françoise Waltéry © SPRB-GOB, 2011).

¹⁰ Langs de Elsensesteenweg stonden ook de inmiddels gesloopte landhuizen van de families Vander Straeten (nr. 211-213) en Lybaert (nr. 227), van burggraaf du Toict (op de hoek met de Viaductstraat) en van de familie Anoul-Van Elewijck (op de hoek met de Kluisstraat).

¹¹ Als gevolg van de talrijke wijzigingen is de stijl van het voormalige landhuis veeleer eclectisch.

Gemeentehuis van Elsene, net na de verfraaiingswerken van 1909 (verzameling Belfius Bank © ARB-GOB).

Rond 1850, tijdens het eerste burgemeesterschap van Eugène F. Charles Vanderstraeten¹², ontwikkelde het oude gehucht van de Naamse Poort zich op een spontane wijze. Geleidelijk werden diverse straten aangelegd, maar zonder echt beleidsplan: de heel oude Lang-Levenstraat (rechtgetrokken in 1846), de Ernest Solvaystraat (1800) en de Vredestraat (1831). De gemeente rustte zich uit met een brandweerdienst en een *Conseil de Salubrité Publique* [Raad voor de Openbare Gezondheidszorg] (1846), een rioleringsnet (1845-1853) en gasverlichting (1845). De burgemeester veralgemeende eveneens de drinkwaterdistributie en organiseerde het openbaar onderwijs (1845).

Het gehucht van de Naamse Poort. Ph. Vandermaelen, *Atlas cadastral du royaume de Belgique – Plan parcellaire de la commune d’Ixelles avec les mutations jusqu’en 1836* (detail) (foto A. Guillaume © SPRB-GOB).

¹² Ingenieur-stedenbouwkundige Eugène F. Charles Vanderstraeten (1802-1868) – de zoon van Charles Vanderstraeten (1771-1834), de architect van Willem van Oranje – was van 1838 tot 1854 wegeninspecteur van de Brusselse voorsteden. In die hoedanigheid stelde hij het eerste *Plan général d’alignement et de nivellement des faubourgs de Bruxelles* [Algemeen rooilijn- en nivelleringsplan van de Brusselse voorsteden] op dat in 1846 werd gepubliceerd. Hij was tweemaal burgemeester van Elsene: van 1846 tot 1854 en van 1858 tot 1861. Haufferlix, M., “Charles Vanderstraeten”, *Mémoire d’Ixelles – Bulletin du Cercle d’Histoire locale d’Ixelles*, 18, Elsene, 1985, s. p.

Vanaf de jaren 1840 nam de bevolking zo snel toe dat de bouw van een kerk zich opdrong. De Kerkraad van Sint-Bonifaas verwierf een terrein langs de Vredestraat en kocht het aanpalende huis om er de pastorie te vestigen (nr. 21). De plannen van de kerk¹³, die tussen 1846 en 1849 werd gebouwd, werden toevertrouwd aan architect Joseph Jonas Dumont, die bekendstond om zijn talrijke restauraties van gotische kerken in België.

In 1860 werden de octrooirechten afgeschaft en verloren de paviljoenen van de Naamsepoort hun bestemming. De Stad Brussel besliste ze te verplaatsen naar de ingang van het Ter Kamerenbos, waar ze zich nog altijd bevinden. De oorspronkelijke paviljoenen werden in 1867 vervangen door een monumentale fontein ontworpen door Hendrik Beyaert als eerbetoon aan Charles de Brouckère, burgemeester van Brussel van 1848 tot 1860 (in 1955 verplaatst naar de Jan Palfijnsquare op de Heizel).

2. De Leopoldswijk en de verstedelijking ten noorden van de Waversesteenweg

De terreinen ten noorden van de Waversesteenweg bleven lange tijd van verstedelijking gespaard: met uitzondering van een villa en twee pachthoeven bevonden zich tot aan de uitspanning van *La Rose Blanche*, enkel tuinen en zandgroeven. De Napelsstraat werd in 1794 geopend maar werd niet voltooid; ze ontwikkelde zich pas echt in 1841, toen de Leopoldswijk werd aangelegd. Deze wijk was de eerste territoriale uitbreiding van Brussel voorbij de oude octrooi-inrichting en ontstond op initiatief van een vastgoedmaatschappij, de *Société Civile pour l'Aggrandissement et l'Embellissement de Bruxelles*¹⁴ [Burgerlijke Maatschappij pour de uitbreiding en de verfraaiing van Brussel] en volgens een algemeen plan goedgekeurd bij K.B. van 01.10.1838 (architect Tilman-François Suys).

Met de aanleg van de Edinburgstraat, ca. 1820, in het verlengde van de Francartstraat (1792), begon de verstedelijking in de richting van de Marsveldstraat. De straat kwam op de Esplanade, een braakliggend terrein dat als oefenplein werd gebruikt tot wanneer de aanleg van de kleine ring de artilleriemanoevres onmogelijk maakte. Het eerste deel van de Troonstraat, tussen de Marnixlaan en de Waversesteenweg, werd uitgestippeld in het kader van het algemeen plan van 1838 (T. F. Suys).

In dezelfde periode werden ook de terreinen rond het Londenplein verstedelijkt, met de aanleg van de Dublinstraat, de Elzas-

De Sint-Bonifaaskerk (1847) is een van de belangrijkste bewaarde voorbeelden van neogotische architectuur in Brussel (verzameling Belfius Bank © ARB-GOB).

¹³ De kerk werd op 01.04.1849 voor de eredienst opengesteld, maar het duurde tot 1857 voordat de gevel en de toren voltooid waren. In 1885 werd ze door Louis De Curte vergroot.

¹⁴ De maatschappij had in 1837 verscheidene hectaren terrein gekocht tussen de Leuvensepoort en de Naamsepoort met het doel ze te verkavelen.

Lotharingenstraat en de René Dubreucqstraat, m.a.w. een reeks straten evenwijdig aan de Waversesteeweg die de glooiende zone van de stadswal met de Troonstraat verbonden. De bebouwing die vanaf de jaren 1830 in deze sector verrees, bestond uit sobere neoclassicistische woonhuizen. Met hun vergelijkbare gevels verleenden ze alle straten een grote architecturale eenheid (zoals de Elzas-Lotharingenstraat nr. 30 tot nr. 44 en nr. 15 tot nr. 33), die inmiddels echter is aangetast door allerhande verbouwingen, zoals de inrichting van handelspanden op de benedenverdieping.

In 1851¹⁵ annexeerde de Stad Brussel het terrein van de voormalige Esplanade: de territoriale grens tussen Brussel en Elsene werd toen in de lengte afgebakend door de Marsveldstraat en de Esplanadestraat. In 1853 annexeerde Brussel stad een groot deel van de Leopoldswijk; enkel het zuidelijke deel, met het Luxemburgplein en het station (architect Gustave Saintenoy) bleef op Elsens grondgebied. Dit station werd voor het eerst in gebruik genomen in 1854 op de lijn Brussel-Luxemburg¹⁶.

De Leopoldswijk trok een aristocratische en burgerlijke bevolking aan, die er fraaie woningen en herenhuizen bouwde in de neoclassicistische stijl die toen populair was. De verstedelijking van het oude gehucht van de Naamsepoort werd intenser onder druk van de aanleg van deze prestigieuze residentiële wijk en door de afschaffing van de octrooirechten in 1860: in de jaren 1860 waren de terreinen tussen de Waversesteeweg en de Troonstraat volledig bebouwd (plan van P. C. Popp, 1860).

3. Voorbij de spoorlijn Brussel-Luxemburg: de Driebruggenwijk en de Verloren Hoekwijk

Tussen de Troonstraat-Kroonlaan, de Waversesteeweg en de de Theuxstraat, ontwikkelden zich in de 19e eeuw de Driebruggenwijk en de Verloren Hoekwijk. Deze zone, afgesneden van de rest van het gemeentelijke grondgebied door de spoorlijn Brussel-Luxemburg, geniet van de onmiddellijke nabijheid van het pittoreske Leopoldpark (Brussel), dat hoofdzakelijk ontworpen werd tijdens de tweede helft van de 19e eeuw, toen ook de verstedelijking van de Leopoldswijk een aanvang nam. In het begin van de 19e eeuw wordt de Driebruggenwijk, die zich situeert ter hoogte van het gehucht Wayenbergh, tussen de Waversesteeweg, de Troonstraat en de Graystraat, ingenomen door verscheidene landhuizen, waaronder de neoklassieke villa die zich thans nog aan de

¹⁵ K.B. van 23.08.1851.

¹⁶ Om de bouw van de spoorlijn mogelijk te maken, werd de Dambeek drooggelegd. Deze beek was een zijrivier van de Maalbeek, die verscheidene vijvers tussen de huidige de Theuxstraat en Viaductstraat van water voorzag – de toponymie van sommige straten in de wijk herinnert hier nog altijd aan.

Waversesteenweg bevindt (nr. 249). Deze grote neoclassicistische villa ligt boven aan een hellende tuin¹⁷.

Midden jaren 1860 boog de gemeente Elsene zich over de stedenbouwkundige inrichting van deze heuvelachtige zone, die een betere verbinding met de gemeente Etterbeek moest verzekeren. Met dit opzicht werd de Vautierstraat in 1860 aangelegd, die gedeeltelijk het tracé volgde van een oud pad genaamd *Brusselsveld* en waarvan het eerste gedeelte vroeger behoorde tot de *rue du Maelbeek* (Maalbeekstraat – verdwenen)¹⁸. Drie jaar later werd de Wiertzstraat – waarvan het deel tussen de Montoyerstraat en de Vautierstraat was geopend in het kader van het plan van aanleg van de Leopoldswijk (1838) – tot aan de Waversesteenweg verlengd. In dezelfde periode werden de Limaugestraat en de Vandenbroeckstraat allebei geopend krachtens het K.B. van 27.07.1866.

Tussen de Waversesteenweg en de Graystraat werd de Waaienbergstraat, die al in embryonale staat was aangegeven op het plan van P.C. Popp (ca. 1860), in 1876 aangelegd tot aan de Scepterstraat (1862), en dan verbreed en verlengd tot aan de Graystraat volgens een plan van aanleg vastgelegd bij koninklijk besluit in 1890.

De Jennerstraat (1871), de verbinding tussen de Waversesteenweg en het Leopoldpark, volgde het tracé van een weg die voorheen de Waversesteenweg verbond met de *rue du Maelbeek* (Maalbeekstraat – verdwenen) en liep tot aan het domein van het oude klooster van de

↑ Waversesteenweg 203-205. Kerk en klooster van de Paters van het Heilig-Sacrament (1874-1884), gebouwd ter hoogte van de Viaductstraat door een congregatie die in 1856 werd gesticht in Parijs door pater P.-J. Eymard (foto 2010).

↖ Waversesteenweg 249. Het neoklassieke landhuis wordt in 1886 aangeworven door *L'Œuvre du Calvaire* die het geheel vergroot met een conciërgewoning (1889), een ziekenhuis en een neogotische kloosterkapel (1890). Deze instelling bleef de hele 20e eeuw bestaan. Ze werd uitgebreid met een modernistisch gebouw in de Waaienbergstraat nr. 9 (architect G. Pepermans). De site wordt thans ingenomen door het Vrij Instituut Marie Haps (foto 2010).

¹⁷ De villa stond bekend als het voormalige landhuis *L'Ermitage* van Jean-Jacques Coché-Mommens, die het zelf had gekocht van graaf Carton de Winnezeel (*Le Folklore Brabançon*, p. 285). Tijdens het Hollandse Bewind publiceerde hij de *Courrier des Pays-Bas*, maar nadien stapte hij naar de oppositie over en nam hij deel aan de Belgische Omwenteling; de naam J.-J. Coché-Mommens is ook verbonden aan de oprichting van de porseleinfabriek waarvan de gebouwen nog altijd staan op nr. 143 van de Waversesteenweg.

¹⁸ De onpare zijde van de Vautierstraat werd in 1913 aan de Stad Brussel overgedragen.

Zusters Redemptoristinnen, waar zich thans het Museum voor Natuurwetenschappen bevindt (Brussel).

De nabijheid van de aristocratische Leopoldswijk bevorderde de bouw van voornamelijk burgerhuizen, in neoclassicistische en eclectische stijl langs de grote verkeerswegen. Voorbeelden hiervan zijn de woningen aan de pare zijde van de Vautierstraat (nr. 2 tot 32) gebouwd in opdracht van Émile Franchomme. Aan het einde van deze straat staat, in het midden van een grote tuin, het voormalige atelier van de kunstenaar Antoine Wiertz (1806-1865), waarvan de Belgische staat de bouw in 1850-1853 financierde in ruil voor een reeks schilderijen¹⁹ (Antoine Wiertzmuseum, nr. 62).

Vautierstraat 8 tot 18. Burgerhuizen in opdracht van É. Franchomme, 1881 (foto 2012).

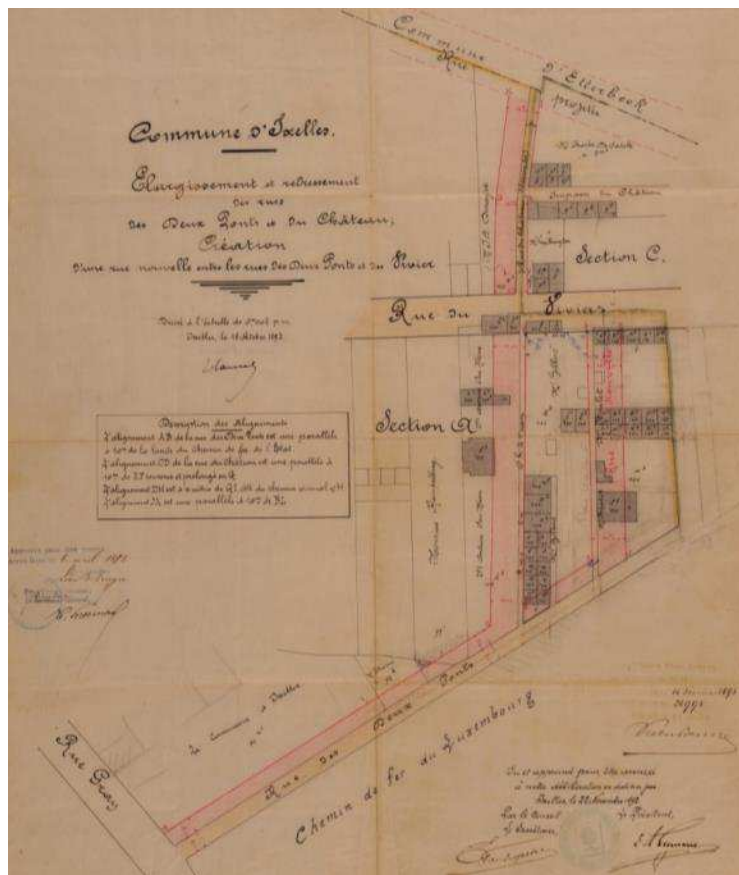
Op de goedkope terreinen in de nabijheid van de spoorwegen, vestigen zich werkplaatsen en industriële gebouwen (Wiertzstraat, Scepterstraat), waaronder het uitgestrekte complex van de brouwerij *Brasserie Léopold* (voormalige *Brasserie Saint-Hubert*), die zich in 1860 in de Vautierstraat vestigde ten gevolge van de drooglegging van de Grote Vijver, en eind jaren 1980 werd gesloopt in het kader van de aanleg van de Leopoldruimte, tussen het voormalige Leopoldstation (1855) en het Leopoldpark (grondgebied Brussel Stad).

Begin jaren 1890 vatte de gemeente de sanering van de Verloren Hoekwijk aan, die tot dan toe een warrig geheel was geweest van straatjes, steegjes en arbeidersbeluiken (*Impasse du Château, Carré du Vivier, Carré des Deux Ponts*) bewoond door ambachtslui en arbeiders. De als ongezond beschouwde woonblokken werden gesloopt, en de oude

¹⁹ Kort voor zijn dood in 1865 bepaalde A. Wiertz dat hij zijn hele oeuvre aan de Belgische staat naliet, op voorwaarde dat zijn schilderijen in zijn atelier bewaard zouden blijven. Bijna een jaar later willigde de staat zijn wens in door van zijn atelier een museum te maken.

wegen, zoals de Kasteelstraat (1861), de Tweebruggenstraat en de *Zwaenberg* (de huidige Mouterijstraat, Kasteelstraat, Visvijverstraat en Snoekstraat) werden rechtgetrokken en verbreed. De de Theuxstraat (waarvan het onderste gedeelte oorspronkelijk deel uitmaakte van het *Verlorenhoekpad*) werd in drie fases ingericht: in 1890 werd ze tot aan de Snoekstraat aangelegd, in het kader van het algemeen rooilijnplan van de wijk, dertien jaar later werd ze tot aan het kruispunt met de Mouterijstraat verlengd²⁰, en in 1908 werd ze met haar laatste straatdeel uitgebreid.

In het kader van de sanering van de Verloren Hoek, wordt de Kasteelweg, die voorzien was van beluiken, verbreed. Koninklijk besluit van 06.04.1893 (GAE/OW 67).

Om het tekort aan goedkope woningen op te vangen, nadat veel steegjes waren afgebroken, laat de *Société anonyme des habitations ouvrières d'Ixelles* (de voorlooper van de huidige Elsense Haard) in 1909-1910 een ensemble kleine arbeiderswoningen en sociale woningen bouwen langs de Ambachtsliedenstraat die zich tussen de Visvijverstraat en de Tweebruggenstraat situeert (architect Jules Tournay).

²⁰ Op grondgebied Etterbeek werden de Nieuwelaan, de Victor Jacobslaan en de Philippe Baucqstraat alle drie rond 1900 aangelegd.

Ambachtsliedenstraat (foto 2012).

In de in 1897 aangelegde *rue de la Pêche* [Visserijstraat] werd in 1904 een gemeentelijk zwembad gebouwd (architecten Alexandre Cooreman en Jules Rau, 1904). De straat werd toen omgedoopt tot Zwemkunststraat (nr. 6-8, 10, 16). Het zwembad werd ontworpen in de geest van de hygiënistische stroming die zich eind 19e eeuw ontwikkelde. Het bevatte baden en stortbaden bestemd voor de bescheiden inwoners van de wijk, en het was een van de eerste gemeenschappelijke baden van Brussel: de architecten ontwierpen een zwembadtype dat tot in de jaren 1950 in voege bleef (voorbouw afgescheiden van de zwembadhal, kleedhokjesgalerij, douches/baden).

Zwemkunststraat 6 tot 16. Het gemeentelijk zwembad van Elsene is vandaag één van de oudste zwembaden van België (foto 2007).

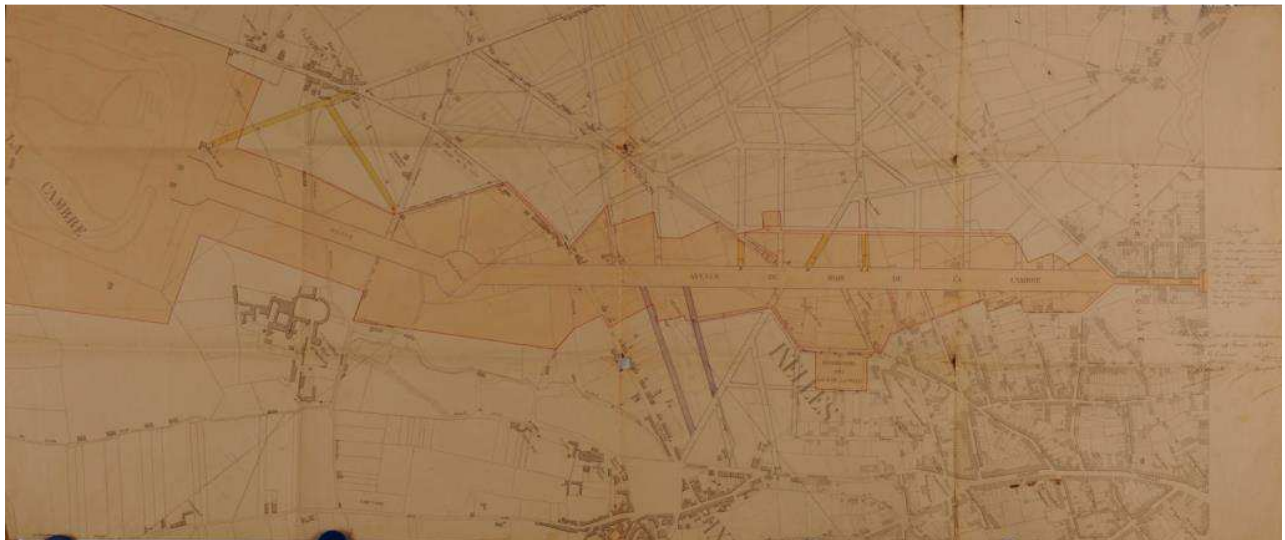

In 1937 lieten de gemeentelijke overheden van Elsene en van Etterbeek op basis van een overeenkomst een gemeenteschool bouwen op nr. 126 van de Graystraat. De plannen van dit modernistische gebouw werden toevertrouwd aan de gemeentearchitect van Elsene, Raymond Poppe.

4. De Louizalaan (op grondgebied van Brussel Stad)

In 1844 dienden vastgoedontwikkelaars Jean-Philippe De Joncker en Jean-Baptiste Jourdan²¹ bij de Stad Brussel een plan in voor een monumentale weg in de richting van het toekomstige Ter Kamerenbos, in het verlengde van de hoofdstraat van de “goulet Louise” of “Louiza-flessenhals” (tussen het huidige Louizaplein en Stefaniaplein), die ze vanaf 1840 verkavelden en bebouwden volgens een plan dat door wegeninspecteur Charles Vanderstraeten werd herwerkt²². Als gevolg van allerhande beperkingen moest de Stad de uitvoering van het oorspronkelijke ontwerp van De Joncker uitstellen. Uiteindelijk werd het herwerkte plan van de toekomstige Louizalaan bij K.B. van 11.01.1859 goedgekeurd en meteen door de Stad Brussel uitgevoerd. De werken namen een aanvang in juni 1860, en vanaf 1861 verrezen er de eerste huizen. In 1864 annexeerde Brussel de wegbaan en de directe omgeving van de Louizalaan, evenals het Ter Kamerenbos, een groot vooruitstekend gedeelte van het Zoniënwood dat landschapsarchitect Edouard Keilig in 1861-1865 als park “in Engelse stijl” aanlegde.

Algemeen plan van V. Besme met aanduiding van de Louizalaan en het door Brussel Stad geannexieerd terrein volgens Koninklijk Besluit van 1864 (GAE/OW 214).

²¹ De twee Brusselse vastgoedontwikkelaars, die hoopten hun investeringen te kunnen laten renderen, stelden voor zélf de wegen aan te leggen, in ruil voor een concessie van 99 jaar die de regering hun in 1851 toekende.

²² De “goulet Louise” of “Louiza-flessenhals” werd aangelegd in het glacis van het afbraakpuin van de wallen. Hij ligt zowel op het grondgebied van Elsene als op dat van Sint-Gillis, waar hij werd uitgebreid met zes orthogonale bouwblokken in dambordpatroon (de Jonckerstraat, Jourdanstraat en Jean Stasstraat), waarvan het plan van aanleg werd goedgekeurd bij K.B. van 31.08.1840.

De Louizalaan zal zich opdringen als een cruciaal element in het verstedelijkingsproces van de gemeente Elsene en in de structuur van het omringende wegennet waarvan ze de ruggengraat vormt: ze bepaalt de volledige ontwikkeling van “Elsene West” (zie de Tenboswijk en de Berkendaalwijk).

5. De Sint-Bonifaaswijk: de eerste pogingen tot een planmatige stedenbouw

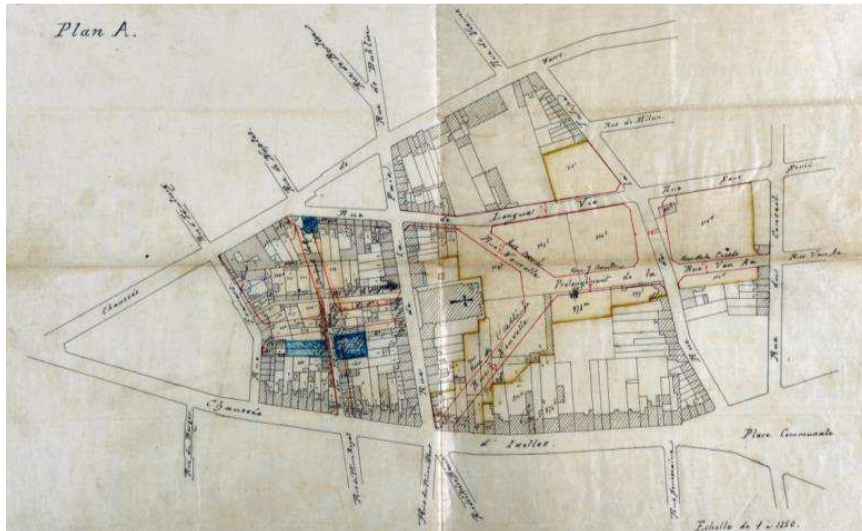
De ontwikkeling van Opper-Elsene, rond de oude Naamsepoort, verliep organisch, zonder gemeentelijke inzage noch algemeen aanlegplan. De arbeidersbevolking leefde er in slechte hygiënische omstandigheden in steegjes met een onregelmatig tracé. Deze toestand baarde de gemeentelijke overheid zorgen, en herhaaldelijk boog ze zich over de sanering van de wijk en haar stedenbouwkundige reorganisatie. In 1860, tijdens het tweede burgemeesterschap van Charles Vanderstraeten, werd een eerste plan van aanleg opgesteld waarin de Sint-Bonifaaskerk (1846-1849) centraal stond. Het was inderdaad de bedoeling de omgeving rond de kerk vrij te maken door een klein voorplein aan te leggen en er een mooi perspectief op te openen door de Kleine Francartstraat (1792) te verleggen en te verbreden. Er werden diverse andere wegenwerken gepland, waaronder de verbreding en de verlenging van de E. Solvaystraat (toen de *rue des Mineurs* [Mijnwerkersstraat]) naar de Waversesteenweg om de verbinding tussen die laatste en de Elsensesteenweg te verbeteren. Deze sanerings- en verfraaiingswerken vergemakkelijkten daarenboven het verkeer tussen de Leopoldswijk (1838) en de Louizalaan, waarvan de aanlegwerken toen waren begonnen. Het was trouwens met dat doel dat de gemeentelijke overheid al in 1856 had beslist de Vredestraat tot aan de Waversesteenweg te verlengen en ze aldus met de Dublinstraat te verbinden (K.B. van 26.12.1856). Ondanks de goedkeuring van het plan van aanleg bij K.B. van 31.07.1860 werd het niet uitgevoerd. De gemeente faalde in haar eerste verstedelijkingspoging en het plan werd een tiental jaren opgeborgen.

Het duurde tot midden jaren 1870 voordat de gemeentelijke overheid zich engageerde om de beloofde openbare werken uit te voeren, onder druk van de toenemende verkeersproblemen en de aanhoudende eis van de bewoners om de wijk te saneren.

In 1875 werkte de gemeente een nieuw plan uit dat slechts een – lichtjes gewijzigde – kopie was van het plan uit 1860. Het *Plan d'ensemble pour l'ouverture, le prolongement et l'élargissement des rues aux abords de l'église St-Boniface, partie comprise entre la rue Franquart, la chaussée de Wavre, la rue du Conseil et la chaussée* werd opgesteld door de directeur van de gemeentewerken, architect Louis Coenraets, en werd op

10.05.1876 goedgekeurd. Om de slaagkansen van de onderneming te vergroten en om de te verkopen terreinen optimaal te laten renderen, liet de gemeente een plan voor een middelbare school opstellen, op de hoek met de Lang-Levenstraat en de Tulpstraat, alsook een plan voor een overdekte markt, op de hoek met de Sans Soucistraat en de Tulpstraat.

Uiteindelijk, en ondanks ingrijpende werken, was de indeling van de historische kern nog altijd zichtbaar in de nieuwe indeling van de wijk: de straten die toen werden aangelegd, beperkten zich tot vertakkingen van bestaande wegen, terwijl de oude steegjes werden rechtgetrokken, verbreed of verlengd (koninklijk besluit van 26.05.1875; GAE/OW 28).

Om haar urbanisatiebeleid te kunnen verwezenlijken, onteigende de gemeente de terreinen die voor de geplande straten nodig waren. Zodra de straten waren aangelegd, werden de overtollige terreinen als bouwgrond te koop gesteld via een verkavelingsplan (gevoegd bij het besluit van 1876)²³.

De Sint-Bonifaasstraat, in het begin van de 20^e eeuw, waarlangs art nouveau handelspanden (verzameling Belfius Bank © ARB-GOB).

²³ De hoge kosten voor de aankoop van de terreinen en voor de wegenwerken veroorzaakten heel wat discussies in de gemeenteraad, die uiteindelijk voor een openbare aanbesteding opteerde. Die leverde echter geen resultaat op, dus besliste de gemeente zelf de kosten van deze zware operatie te dragen. Maar de crisis van 1876 tot 1890 diende de verkoop van bouwgronden een harde klap toe. Deze crisis, gecombineerd met wanbeheer van de gemeentezaken, had rampzalige gevolgen voor de financiën van de gemeente Elsene, die zich noodzaak zag twee leningen aan te gaan.

De aanleg van de straten begon in de jaren 1880 in de landbouwzone achter de Vredestraat, ten oosten van de kerk. Enkel de oude *chemin des Tulipes* [Tulpweg], die al in 1810 bestond, was in 1844 als straat aangelegd, maar dit was gebeurd op initiatief van een grondeigenaar²⁴.

De schuin lopende Atheneumstraat en Bouréstraat vertrokken van respectievelijk de Elsensesteenweg en de Lang-Levenstraat; ze kwamen samen aan het begin van de Jules Bouillonstraat, in de as van het nieuwe koor van de Sint-Bonifaaskerk. In dezelfde periode werd de Anoulstraat aangelegd, op privé-initiatief²⁵.

De geplande herinrichting van de al verstedelijkte zone – tussen de Naamsepoort en de Vredestraat – liet nog verscheidene jaren op zich wachten, onder meer als gevolg van de dure onteigeningen. Om besparingsredenen werd het plan herhaaldelijk gewijzigd voordat het in 1897 zijn definitieve vorm kreeg (K.B. van 16.12.1897). Toen begon de afwerking van de wijk, met het voorplein van de kerk en de verbreding van de Sint-Bonifaasstraat (K.B. van 05.02.1898), evenals de verbreding van de Ernest Solvaystraat, die de verbinding met de Louizalaan via de Koninklijke-Prinsstraat verzekerde.

In 1900 waren de werken klaar en was de wijk bijna volledig volgebouwd. De overdekte markt (gesloopt) kon in 1876-1879 worden gebouwd dankzij een openbare aanbesteding (architect Edmond Legraive)²⁶ en versterkte de commerciële roeping van de wijk²⁷.

²⁴ Op 26.07.1844 kreeg mevrouw Cans van de gemeenteraad toestemming om verscheidene straten aan te leggen op haar eigendommen, die zich uitstrekten tussen de Viaductstraat (de toenmalige Kruisstraat) en de toekomstige Tulpstraat (*Plan d'ensemble des rues du Collège, Sans-Souci, de la Tulipe, de Venise et du Viaduc* [Algemeen plan van de College-, de Sans-Souci-, de Tulp-, de Venetië- en de Viaductstraat], K.B. van 04.11.1844).

²⁵ Alhoewel het ontsluitingsproject van deze straat zijn oorsprong vindt bij de familie Anoul, zal ze uiteindelijk pas uitgevoerd worden in het kader van het algemeen plan van de Gemeente, volgens besluit van 1877.

²⁶ GAE/OW 71, farde nr. 267 “*Halles d’Ixelles*”; Legraive, E., “*Halles d’Ixelles*”, *L’Émulation*, 1881, kol. 24, pl. 21-28. Twee ontwerpen waren voordien onderzocht, een in 1871 (architect I. Alleweireldt), het andere in 1872 (zie DEWEZ, M.-A., *L’urbanisation du quartier Saint-Boniface* (Licentieverhandeling in de hedendaagse geschiedenis, UCL, Louvain-la-Neuve, 1982-1983, p. 48). De overdekte markt kende echter niet het beoogde succes, want weinig stalletjes raakten verhuurd. De herverkoop, met verlies, van de bouwgronden langs de hallen maakte het fiasco des te erger. De hallen werden in 1936 buiten gebruik gesteld en uiteindelijk gesloopt; sinds de jaren 1970 bevinden er zich sociale woontorens.

²⁷ Een commerciële roeping die de gemeente aanmoedigde door in 1896 een wedstrijd voor de inrichting van winkelpuien uit te schrijven; zie: “*Concours de façades du quartier Saint Boniface à Ixelles*”, *L’Émulation*, 1, 1899, kol. 13-14. Twee jaar later, in 1898, organiseerde de gemeente een gevelwedstrijd voor gebouwen die woningen en handelszaken combineerden. Zodoende hoopte ze de percelen die ze in haar bezit had zo snel mogelijk te kunnen verkopen en de toekomstige eigenaars ertoe aan te zetten kwaliteitsvolle gebouwen op te trekken. Hoewel diverse ontwerpen werden bekroond, werd geen ervan uitgevoerd, want de deelnemende architecten waren aan geen enkele bouwverplichting onderworpen.

Tulpstraat. Hallen van Elsene (gesloopt), z.d. (verzameling Belfius Bank © ARB-GOB).

De school, die aanvankelijk tegenover de Hallen zou komen, kreeg een geschikt terrein toegewezen tussen de huidige J. Bouillonstraat, de Atheneumstraat en de Elsensesteenweg. Het gebouw met neoclassicistische inslag werd tussen 1883 en 1885 ontworpen door gemeentearchitect Louis Coenraets en is een opmerkelijk voorbeeld van functionele schoolarchitectuur (voormalig Koninklijk Atheneum van Elsene, Atheneumstraat nr. 17)²⁸.

Rond de Sint-Bonifaaskerk werd de arbeidersbevolking geleidelijk vervangen door de kleine burgerij, overwegend handelaars. Ze lieten huizen en opbrengstpanden in hoofdzakelijk neoclassicistische stijl bouwen, zoals de fraaie huizenrijen langs de Lang-Levenstraat (waaronder nr. 43 tot nr. 57) of langs de Tulpstraat of de Vredestraat. Van de oorspronkelijke homogeniteit van de rooilijnen is, als gevolg van allerhande verbouwingen, echter nog weinig te merken. De bebouwing werd aangevuld met het prachtige geheel in Art nouveaustijl dat architect Ernest Blerot rond 1900 aan de hoek van de Sint-Bonifaasstraat en de Ernest Solvaystraat optrok, en met de persoonlijke woning van architect Victor Taelmans in de Ernest Solvaystraat nr. 32 (1904).

²⁸ GAE/OW 32, farde nr. 172 *Athénée royal d'Ixelles*. Het huisvest nu een afdeling van het Koninklijk Conservatorium van Brussel.

Met haar strategische ligging nabij de grote lanen, tussen de Elsense- en de Waversesteenweg, trok de Sint-Bonifaaswijk ook werkplaatsen en enkele van de grote 19e-eeuwse fabrieken van Elsene aan, zoals de *Manufacture Royale de Pianos François Berden et Cie*, die in de jaren 1860-1870 in de Keienveldstraat (nr. 40-42 en 44) werd gebouwd en toen een van de belangrijkste pianofabrieken van België was²⁹. Vermelden we ook de bekende porseleinfabriek Vermeren-Coché, die in 1815 aan de Waversesteenweg werd gesticht (nr. 143) en waarvan de imposante gevel nog altijd dienstdoet als reclamebord voor de producten die de fabriek voortbracht (architect Maurice Bisschops)³⁰.

De vestiging van deze kleine burgerij leverde een aanzienlijke bijdrage tot de commerciële ontwikkeling van de wijk, die tussen eind 19e en begin 20e eeuw, tot een van de belangrijkste culturele aantrekkingspolen van de hoofdstad groeit. Luxewinkels rijzen op en in de Naamsepoortwijk installeren zich de *grands cafés* (*L'Elite* of *L'Horloge*, gesloopt), en theaters en spektakelzalen, waaronder het befaamde *Théâtre Molière* (gesloopt), dat in 1867 werd ingehuldigd door zijn oprichter, de Franse acteur Gil Naza.

↑ Ernest Solvaystraat 32. Persoonlijke woning van de architect V. Taelmans, 1903 (foto 2009).

↖ Aan de hoek van de Sint-Bonifaasstraat en de Ernest Solvaystraat, geheel van E. Blerot (foto 2010).

²⁹ In 1903 werden deze industriële gebouwen opgenomen in het geheel van de *Confiserie-Chocolaterie Thierry Antoine*, die in 1850 was opgericht en een eeuw later failliet ging. Ondanks haar nieuwe functie blijft de fabriek een waardevolle getuige van industriële architectuur.

³⁰ De oude industriële gebouwen werden in de jaren 1950 gesloopt, maar de verkoopruimte en de toonzaal (1870) bestaan nog altijd. Binnen vallen nog de gemiddelde keramiekpanelen van de kunstenaar Isidore De Rudder te bewonderen.

↙ Troonstraat 65. Commerciële winkelpui in Art nouveaustijl, 1906 (foto 2010).

↙ De Naamsepoort en de De Brouckère fontein. Op de achterzijde, het voormalig *Café L'Horloge* (gesloopt) (verzameling Belfius Bank © ARB-GOB).

↓ Chaussée de Wavre 141-143. Ancienne fabrique de porcelaine Vermeren-Coché, 1905 (photo 2010).

6. De wijk rond de Gulden-Vlieslaan

Na de inrichting van de kleine ringlanen aangelegd vanaf 1819, werden de toekomstige Gulden-Vlieslaan, het Stefaniaplein en het begin van de Louizalaan voltooid, volgens het rooilijn- en nivelleringsplan van de eerste Louisawijk opgesteld door wegeninspecteur Charles Vanderstraeten (1840)³¹. In 1850 werd de Gulden-Vlieslaan een promenade beplant met bomenrijen. Kort na de oprichting van het Karmelietenklooster in 1861 (nr. 44-45, architect Menge³²), verrezen er rijke herenhuizen (zoals nr. 22-22A, architect Henri Maquet).

³¹ K.B. van 31.08.1840.

³² Het klooster werd begin jaren 1960 gesloopt en door de Louizagalerij vervangen. Op het dak van het handelscomplex werd rond een geplaveide binnenplaats een nieuw klooster gebouwd (architect Jacques Cuisinier & Serge Lebrun, 1962-1963).

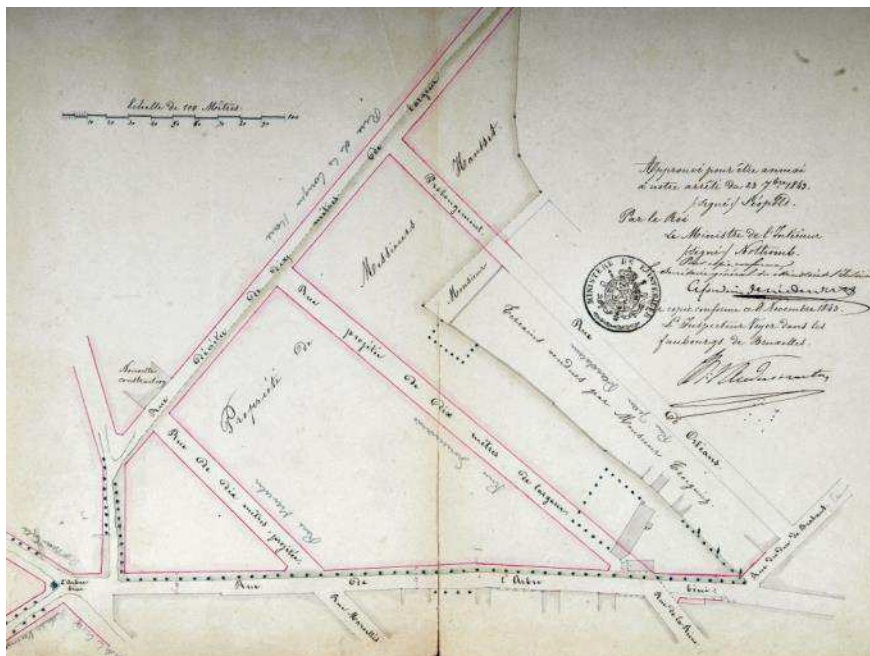

In de zone afgebakend door de Gulden-Vlieslaan, de Elsensesteenweg, de Kruisstraat en de Louizalaan verliep de verstedelijking hoofdzakelijk in de eerste helft van de 19e eeuw. De meeste straten waren het resultaat van de herinrichting van oude wegen zoals de de Stassartstraat, Keienveldstraat, Herdersstraat, de Elyzeese Veldenstraat³³, de Kruisstraat en de Gewijde-Boomstraat. Deze laatste twee straten leidden naar een oude linde die op de kruising van de huidige Defacqzstraat en Veydtstraat stond en waaraan genezende krachten werden toegeschreven³⁴.

Het eerste deel van de Mercelisstraat (tussen de Elsensesteenweg en de Gewijde-Boomstraat) werd in 1836 op privé-initiatief aangelegd, en in datzelfde jaar werd de Elyzeese Veldenstraat tot aan de Mercelisstraat verlengd. De verbreding van de Gewijde-Boomstraat, de aanleg van de Opperstraat en van de Langehaagstraat, en de verlenging van de Mercelisstraat tot aan de Langehaagstraat werden uitgevoerd in het kader van het plan van aanleg goedgekeurd bij K.B. van 23.09.1843.

Gulden-Vlieslaan 22-22A-22B. Architect H. Maquet (foto 2009).

Plan van aanleg van de Opperstraat en de Langehaagstraat en de verlenging van de Mercelisstraat, koninklijk besluit van 23.09.1843 (GAE/OW 21).

In 1848 werden, bijna evenwijdig aan deze straten, de Eendrachtstraat, Isidore Verheydenstraat, Voorzittersstraat en Jean d'Ardennestraat gepland. De Ridderstraat en de Lakenweversstraat werden in 1846 uitgestippeld, vertrekkend vanaf de Gulden-Vlieslaan.

³³ De Elyzeese Veldenstraat werd nadien opgenomen in de plannen van aanleg van de Kluiswijk van 1863 en 1907, die haar inrichting voltooiden.

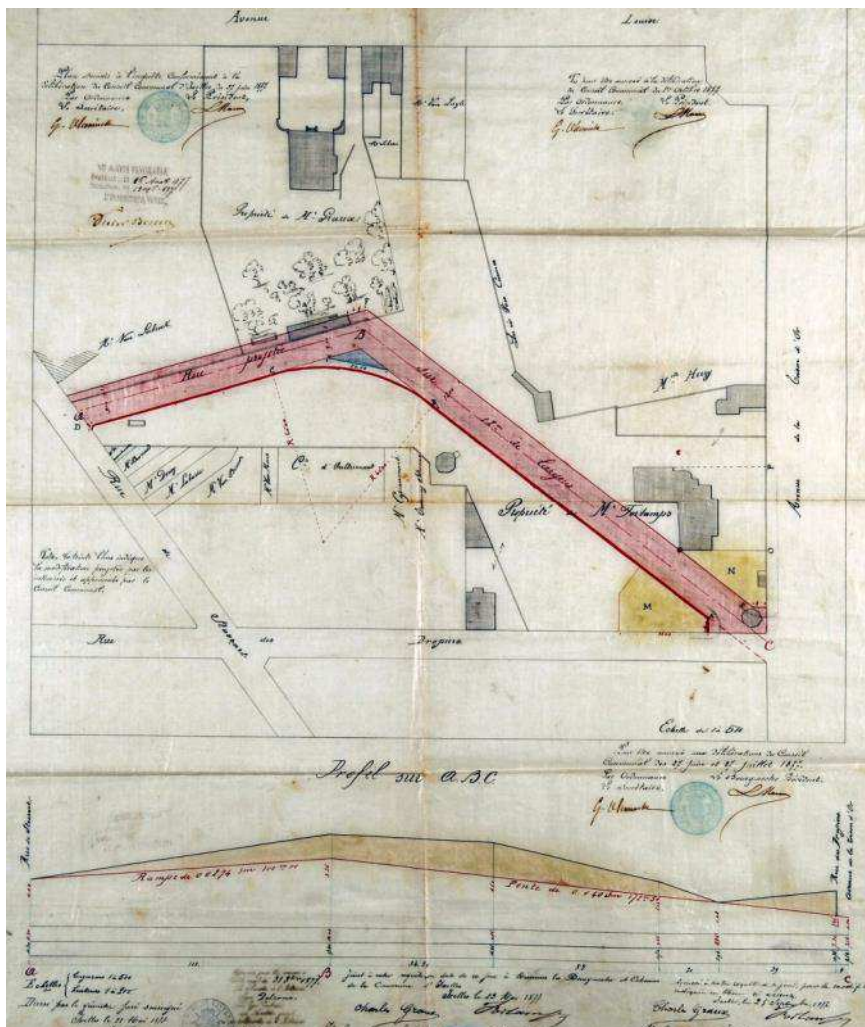
³⁴ De linde, die al begin 13e eeuw als *Elterken* wordt vermeld en waaraan genezende krachten werden toegeschreven, werd in de 17e en de 18e eeuw *Lindeken* en *Geweyden Boom* genoemd. Op Aswoensdag begaf de clerus van Sint-Goedele zich naar de kleine kapel die men naast de gewijde boom had laten bouwen. De boom werd uiteindelijk omgehakt in 1870, in het kader van de aanleg van de Tenboswijk aan de overzijde van de Louizalaan.

In 1861 was de Prins Albertstraat een van de laatste straten die in het wegnnet van de wijk werd opgenomen. Ze vormde de ontbrekende schakel in de directe verbinding tussen de Troonstraat en de Louizalaan, die via de Vredestraat door de Sint-Bonifaaswijk liep. Ze werd pas in 1874 geopend.

In het begin van de jaren 1860 werden de Opperstraat (1843) en de Mercelisstraat (1836-1843) tot aan de nieuwe Louizalaan verlengd; tot dan mondde enkel de Eendrachtstraat erop uit. De Langehaagstraat in de richting van de Welgelegenstraat werd verlengd in 1867.

In 1877 ontstond de Kapitein Crespelstraat, de jongste straat van de wijk, die aangelegd werd op terreinen van Fortamps, Graux en Van Zeebroeck. Fortamps, die eigenaar was van een landhuis, verkavelde het grootste deel van zijn domein langs de nieuwe laan.

Kapitein Crespelstraat, plan van aanleg van de straat bij koninklijk besluit van 30.01.1877 (GAE/OW 58).

De onmiddellijke nabijheid van de prestigieuze Louizalaan en Gulden-Vlieslaan, alsook die van het Justitiepaleis, trok een gegoede burgerij aan. Ze liet grote woningen en herenhuizen bouwen, waarvan de eerste op het

neoclassicisme teruggrepen, terwijl de gebouwen van na het midden van de 19e eeuw naar een eclectische stijl evolueerden. Zo werden verscheidene straten die haaks op de Louizalaan staan door elegante huizenrijen afgezoomd: de Kapitein Crespelstraat, Keienveldstraat, de Stassartstraat, Voorzittersstraat, Jean d'Ardennestraat, Opperstraat en Mercelisstraat.

Het aanvankelijk prestigieuze karakter van de Louizalaan uitte zich in de elegante eclectische huizen van Jean-Pierre Cluysenaer aan het Stefaniaplein (nr. 14, 16, 18; 1868) en in verscheidene rijhuizen in de de Stassartstraat, zoals nr. 131 (1868). Er bevinden zich ook interessante huizen in de Lakenweversstraat (nr. 31 en 40, architect A. Trappeniers, 1861 en 1874) en in het tweede deel van de Eendrachtstraat, waarvan sommige werden ontworpen door befaamde architecten als Hendrik Beyaert (nr. 26 tot 30), Émile Janlet (nr. 58) en Henri Maquet (nr. 55, 57 en 56)³⁵.

↑ Opperstraat 56. Architect H. Maquet (foto 2009).

↖ de Stassartstraat 124-126 – Stefaniaplein 14, 16 en 18. Architect J.-P. Cluysenaer, 1868 (Eberlin-Brunetta © SPRB-GOB, 2009).

Deze private bebouwing werd aangevuld met het neoclassicistische schoolgebouw dat vroeger aan het oude *Pensionnat de l'Arbre Bénit* [*Pensioonaat van de Gewijde Boom*] toebehoorde (een schoolcomplex van de *Soeurs de Notre-Dame de l'Arbre Bénit* [*Onze-Lieve-Vrouwen Zusters van de Gewijde Boom*]), op de hoek van de Kruisstraat (nr. 41) en de Gewijdeboomstraat (nr. 120). Wat verderop, aan de overzijde van de Gewijde-Boomstraat, werd in 1901 ook een kleine neogotische school ontworpen door architect J. Pauwels (nr. 118).

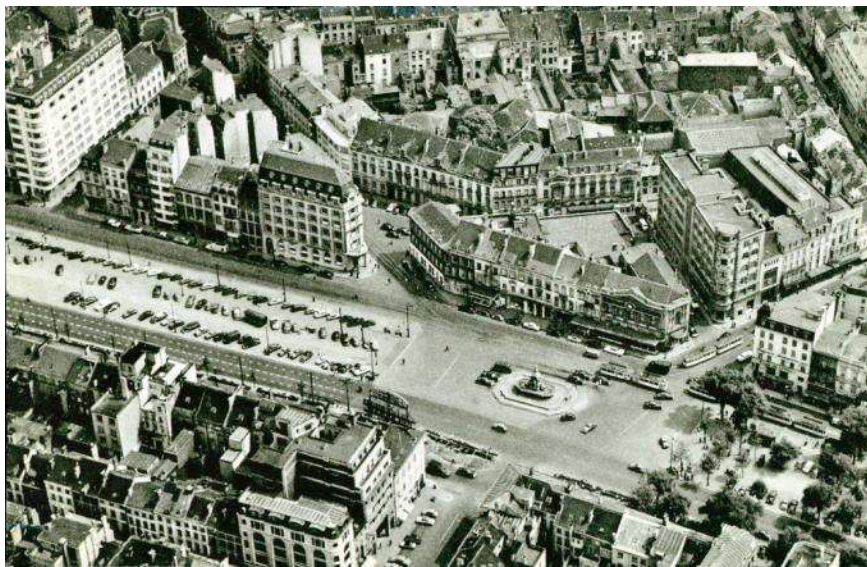
Dankzij de vrij snelle verstedelijking van Opper-Elsene ontstond een bijzonder coherent bouwkundig erfgoed dat ook vandaag nog sterk vertegenwoordigd is. De straten en gebouwen zijn bijna intact gebleven,

³⁵ Zie ook Gulden-Vlieslaan nr. 22-22a-22b.

behalve ter hoogte van de oude site van Solvay. Deze onderneming had zich in 1883 in de wijk gevestigd (architecten C. Bosmans en H. Vandeveld), en naarmate ze groeide liet ze nieuwe gebouwen optrekken, ten koste van de bestaande bebouwing. Uiteindelijk bezette het bedrijf het volledige blok afgebakend door de Prins Albertstraat, de Gewijde-Boomstraat en de Keienveldstraat.

In de jaren 1950 onderging de wijk vrij ingrijpende veranderingen ter hoogte van de Louizalaan en de Gulden-Vlieslaan. De residentiële Gulden-Vlieslaan werd een van de meest prestigieuze Brusselse handelsassen: een volledig deel van de straat werd opgeofferd voor de bouw van de *Galerie de la Toison d'Or*, die in verbinding stond met de Elsensesteenweg³⁶.

In 1955 werd de De Brouckèrefontein afgebroken. Een jaar later werd een tunnel onder de Naamsepoort gegraven en werden de gezellige promenades van de boulevards van de kleine ring door snelle verbindingswegen vervangen.

In 1965 verdween de dynamische Naamsepoortwijk in het kader van de heraanleg van de Bolwerksquare en de afbraak van de Bolwerkstraat. Het *Théâtre Molière* en andere culturele attracties moesten plaatsmaken voor een 9 meter hoge toren, de AG-Toren of *Bastiontoren*. Ook de achterliggende zone, in de richting van de Troonstraat, onderging grondige wijzigingen als gevolg van de bouw van kantoren.

³⁶ In 2002 werd het uitzicht van de laan nogmaals gewijzigd door de sloop van de eerste helft van het 19e-eeuwse huizenblok tussen de Gulden-Vlieslaan en de Riddersstraat, de de Stassartstraat en de Lakenweversstraat.

↑ Prins Albertstraat 31. Burelen van de firma Solvay, 1883 (foto 2009).

↖ Naamsepoort, kort voor de wijzigingen van de jaren 1950 (verzameling Belfius Bank © ARB-GOB).

7. De wijk rond het gemeentehuis en het oude gemeentelijke slachthuis (of de Wijk Van Aa)

De hele 19e eeuw lang duurde de verstedelijking van Opper-Elsene in oostelijke richting voort. Achter de Raadstraat ontwikkelde zich geleidelijk de toekomstige Slachthuiswijk, tussen de Viaductstraat, de Troonstraat en de Malibransstraat – de Elsensesteenweg en het Fernand Cocqplein.

Tot begin 19e eeuw werd deze landbouwzone doorkruist door een net van kronkelige plattelandswegen, waartoe naast de Elsensesteenweg ook de Viaductstraat (voorheen een deel van de Kruisstraat of de oude Hollestraat), de Venetiëstraat, de Collegestraat en de Korte Malibransstraat behoorden. Dit net werd geleidelijk uitgebreid met nieuwe straten die op privé-initiatief werden aangelegd. Eerst liet een zekere Goffart in 1839 op zijn terreinen de gelijknamige straat aanleggen, om de Waversesteenweg met de Viaductstraat te verbinden. In 1844 kreeg weduwe Cans een vergunning om op haar terreinen tussen de Viaductstraat en de Tulpstraat verscheidene straten aan te leggen: de Cansstraat, de Raadstraat en het eerste deel van de Van Aastraat. De oude wegen werden verbreed en hun rooilijn werd hertekend: de Tulpstraat, de Collegestraat, de Venetiëstraat, de Viaductstraat en de Sans Soucistraat (Plan d'ensemble des rue du Collège, Sans Souci, de la Tulipe, de Venise et du Viaduc K.B. van 04.11.1844). Enkel het tracé van de Korte Malibransstraat is sinds de 18e eeuw onveranderd gebleven.

Tussen 1844 en 1869 liet de familie Gomand, op initiatief van minister van Binnenlandse Zaken Charles Rogier en met staatssteun, op haar eigendom een arbeidersbeluik in neoclassicistische stijl optrekken. Het bestond uit twee bouwblokken³⁷ gescheiden door een weg die de naam *rue Gomand*, en nadien Woonwijkstraat kreeg. Met het oog op het welzijn van de toekomstige bewoners kreeg de architect opdracht een algemeen plan uit te werken dat niet alleen keurige woningen omvatte maar ook dienstgebouwen, waaronder een crèche-kleuterschool. Deze twee bouwblokken zijn heel goed bewaard gebleven en vormen een van de oudste programma's voor arbeiderswoningen in Brussel.

³⁷ Het ene bouwblok ligt tussen de Viaductstraat, Sans Soucistraat, Woonwijkstraat en Van Aastraat; het tweede tussen de Van Aastraat, Woonwijkstraat, Collegestraat en Viaductstraat.

↑ Viaductstraat 77 tot 51. Cité Gomand (foto 2011).

↖ Voormalige Cité Gomand (Brussel Urbis® © Verdeling: CIBG, Kunstlaan 20, 1000 Brussel).

Volgens koninklijk besluit van 07.07.1847 worden de Goffartstraat en de Troonstraat verlengd tot aan het huidige R. Blyckaertsplein, dat ook in deze periode werd aangelegd. Langs het plein en het nieuwe deel van de Troonstraat verrezen elegante rijen herenhuizen, hoofdzakelijk in neoclassicistische stijl (nr. 205, architect Marquet, 1866; nr. 216 en 218, architect Louis De Curte, 1868).

In augustus 1849 kocht de gemeente de villa aan de Elsensesteenweg van Charles de Bériot en zijn beroemde echtgenote, Maria Malibran, om er de gemeentediensten in onder te brengen (Fernand Cocqplein nr. 6)³⁸. Dit neoclassicistische landhuis was in 1833 ontworpen door architect Charles Vanderstraeten en stond op de plaats van de bekende herberg *Le Tulipant*. De gemeente verbouwde de oude villa en vormde een groot deel van het belendende park om tot het openbaar plein, toen bekend als het Leopoldplein (gemeentearchitect G. De Man; huidige Fernand Cocqplein). In datzelfde jaar liet weduwe Cans de as van de Raadstraat lichtjes wijzigen om de verbinding met de Mercelistaat, aan de overzijde van het plein, te verzekeren.

³⁸ Het Gemeentehuis, dat vroeger in de *rue de Trou-aux-Chiens* (huidige Brouwerijstraat) stond, huurde van 1831 tot 1843 lokalen boven de herberg *Le chasseur vert* (zie Elsensesteenweg nr. 79).

Voormalig Malibran paviljoen, huidige gemeentehuis (Françoise Waltéry © SPRB-GOB, 2011).

In het hart van deze wijk in volle verstedelijking vestigde de gemeente Elsenne tevens een slachthuis (Jean Van Volsemstraat nr. 71). Daartoe ging ze in 1850 een associatie aan met weduwe Jeanne Pêtre-Mulder en haar schoonzoon, Jean Van Volsem. Het gebouw naar ontwerp van architect Louis Spaak verrees op de terreinen van de Van Volsems en werd op hun kosten gebouwd. In ruil kregen ze van de gemeente de exploitatierechten en drievierden van de slachtrechten.

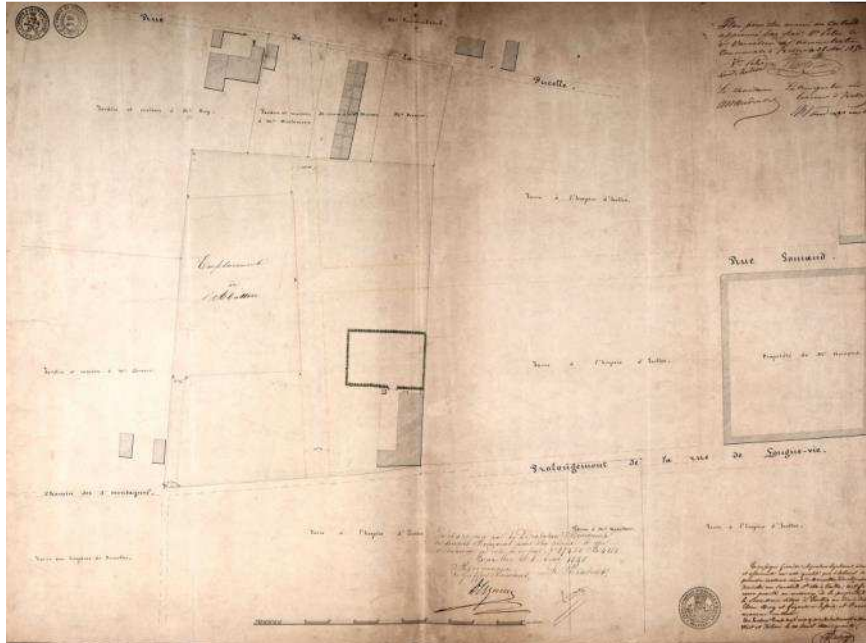

Het voormalige gemeentelijke slachthuis, met zijn thans gesloopte ingangspaviljoenen (verzameling Belfius Bank © ARB-GOB).

Om zijn slachthuis te ontsluiten, liet Van Volsem de Van Aastrat tot aan het gebouw verlengen, terwijl ook een nieuwe verkeersweg haaks op de Elsensesteenweg werd aangelegd, de Jean Van Volsemstraat (K.B. van 25.09.1850). In september 1852 vestigde de gemeente een slagerij in een gebouw gelegen tussen de Tulpstraat en de Raadstraat, en ze exploiteerde het slachthuis in eigen regie van 1855 tot 1890. Na herhaalde klachten

van de buurtbewoners moest het gebouw sluiten. In 1892 werd het herbestemd tot gemeentelijk museum, waarin ook de kunstcollectie werd ondergebracht die de gemeente had gekregen van de dierenschilder Edmond De Praetere, die de laatste vijftien jaar van zijn leven in Elsene woonde.

Plan van de verlenging van de voormalige Gomandstraat - thans Van Aastraat - met het nieuwe slachthuis en de Cité Gomand, 1850 (GAE/OW 267).

Het was in deze wijk in volle ontwikkeling dat de gemeente rond 1860 besliste om, met de steun van de staat en de provincie, de eerste gemeenteschool te bouwen (Gemeenteschool nr. 1, Sans Soucistraat nr. 94). De leraren en leerlingen hadden het tot dan toe met geïmproviseerde lokalen kunnen stellen³⁹. Het neoclassicistische gebouw dat architect Rouselle in 1858-1860 bouwde, stoelde op een heel eenvoudig concept: het achter een binnenplaats gelegen rechthoekige gebouw werd in het midden doorgesneden door een dubbele gang waarlangs aan beide zijden vier klaslokalen lagen (aan de ene zijde die voor de meisjes en aan de andere zijde die voor de jongens). Enkele jaren later liet Elsene in dezelfde straat een tweede schoolinstelling bouwen, waarvan de plannen (1870-1875) werden uitgevoerd door architect en directeur der Openbare Werken van de gemeente Louis Coenraets (Gemeenteschool nr. 2, Sans Soucistraat nr. 130).

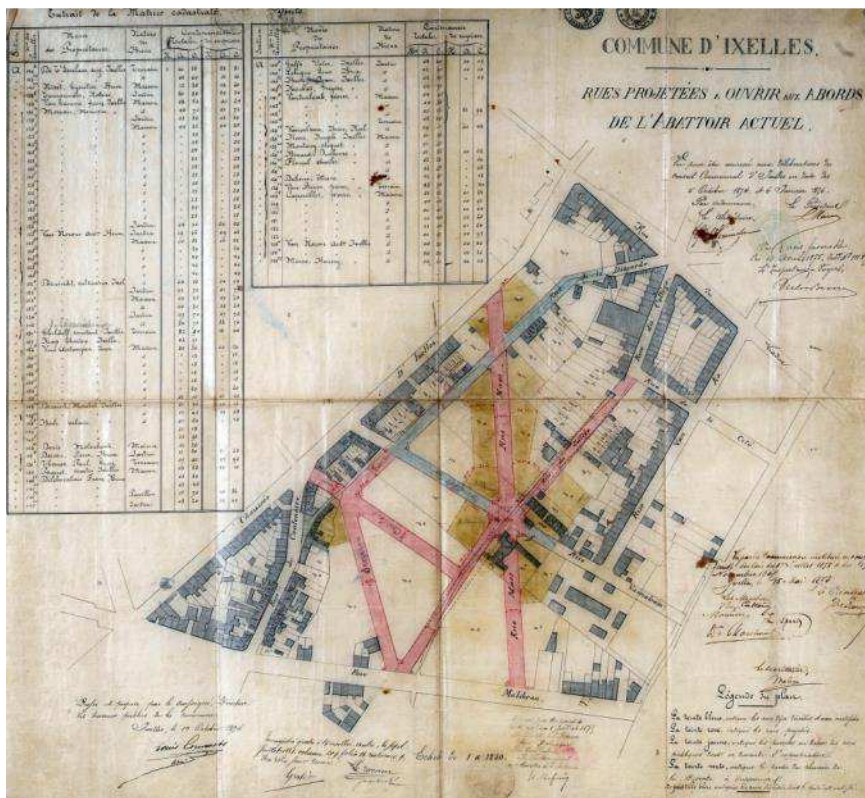
³⁹ Tijdens het Hollandse Bewind beschikte Elsene over een school in de buurt van het Heilig-Kruisplein. Als gevolg van de snelle bevolkingstoename werd de school echter te klein en in 1846 werd ze naar de Mercelisstraat overgebracht. In 1849 werden twee nieuwe scholen opgericht, een in Boondaal en de andere in de wijk Neder-Elsene. In 1857 werd een eerste meisjesschool ingericht in de gebouwen van de voormalige gemeentelijke slagerij (Fernand Cocqplein), en een jaar later besliste de gemeente tot de bouw van de school in de Sans Soucistraat.

Sans Soucistraat 94. Gemeentelijke school nr. 2, 1873 (foto 2011).

In 1854 liet een andere privépersoon, een zekere Haeseleer, op zijn eigen terreinen tussen de Tulpstraat en de Raadstraat een straat aanleggen die naar hem werd vernoemd, tot ze werd omgedoopt tot Milaanstraat (1856) en dan Georges Lorandstraat.

Algemeen plan van aanleg van nieuwe straten in de Slachthuiswijk, 1875 (GAE/OW 75).

Rond 1870 was de Slachthuiswijk een volksbuurt die zich volledig op initiatief van grondeigenaars ontwikkelde, zonder enig beleidsplan. Om deze zone, waarin zich van toen af ook het Gemeentehuis bevond, te saneren maar ook om de verbinding te verbeteren met het Heilig-Kruisplein dat kort tevoren ter hoogte van de vijvers was aangelegd, werd een *Plan général d'alignement et d'expropriation par zone pour l'ouverture de plusieurs voies de communication dans le quartier de l'abattoir* opgesteld en goedgekeurd bij K.B. van 08.07.1875. De nieuwe Maesstraat verzekerde van dan af de directe verbinding met de Elsensesteenweg en de Malibransstraat (1864), terwijl de Collegestraat tot aan Malibransstraat werd verlengd. Het kruispunt van de Collegestraat, Maesstraat en Van Volsemstraat werd het Hendrik Conscienceplein, dat zijn huidige ronde vorm pas in 1883 kreeg. Lager, ter hoogte van de Vergniesstraat, werden de Scarronstraat en de Gangstraat aangelegd in het kader van hetzelfde koninklijk besluit. Tot slot verzekerde de Kerckxstraat vanaf 1885 de verbinding met de Maesstraat.

In de wijk, die vooral de kleine burgerij aantrok, verscheen de bebouwing ongeveer gelijktijdig met de aanleg van de straten. Deze gebouwen vormen thans een bijzonder coherent en homogeen erfgoed dat door de neoclassicistische stijl wordt overheerst. Deze huizenrijen kenmerken zowel de omgeving van de straten die rond de jaren 1840-1850 werden verstedelijkt, zoals de Van Aastraat, Collegestraat, Viaductstraat of Sans Soucistraat, als de omgeving van de straten van latere datum, zoals de Gangstraat, Maesstraat of Scarronstraat. Ondanks talrijke verbouwingen is deze bebouwing grotendeels bewaard gebleven, zelfs intact en homogeen zoals langs de Gangstraat of de Van Aastraat. In deze laatste straat vestigden zich, net als in de Goffartstraat⁴⁰, ook kleine zelfstandigen (schrijnwerkers, loodgieters, kolenhandelaars, enz.) die aan de achterzijde van hun percelen over een werkplaats beschikten. Een andere getuige van deze neoclassicistische architectuur is de opmerkelijke rij opbrengsthuisen aan de Elsensesteenweg nr. 229 tot nr. 293.

Elsense steenweg 257 tot 229 (Françoise Waltéry © SPRB-GOB, 2011).

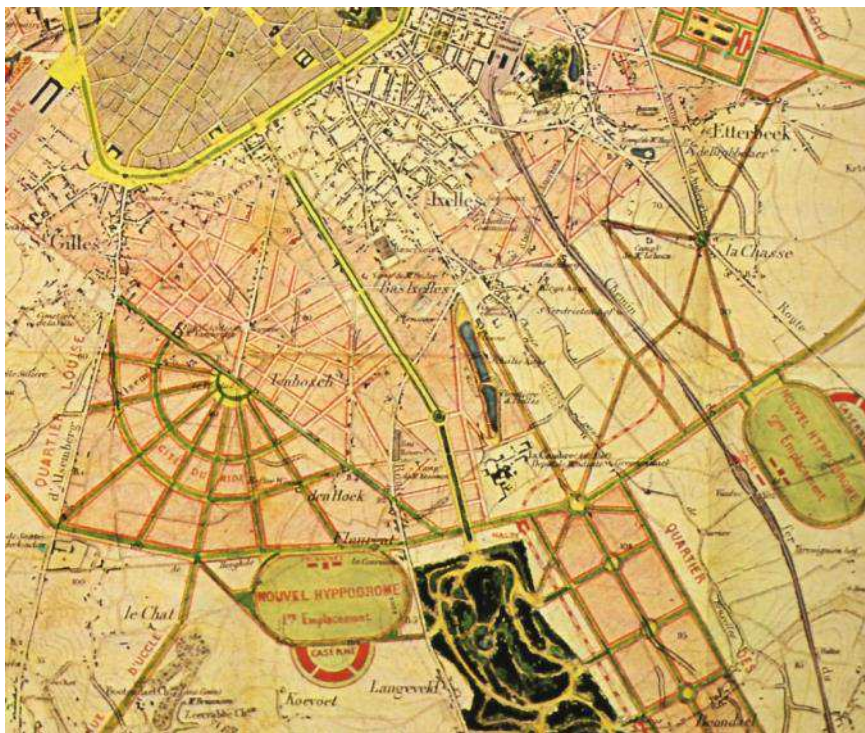
⁴⁰ Tot in 1987 bestond in de Goffartstraat (nr. 44-50) nog de *Carré Vannot*, een arbeidersbeluik gebouwd in 1842 en bestaande uit 22 rug-aan-rugwoningen gelegen achter een neoclassicistisch dubbelhuis. Het beluik was toegankelijk via twee parallelle stegen die aan de straatkant door hekwerk werden afgesloten.

HOOFDSTUK II

TEN WESTEN VAN DE LOUZALAAAN: DE ONTWIKKELING VAN DE TENBOSWIJK EN DE BERKENDAALWIJK

Ten westen van de Louizalaan werd de aanleg van de residentiële wijken Tenbos (1864) en Berkendaal (1902) geregeld door het *Plan général pour l'extension et l'embellissement de l'agglomération bruxelloise* [Algemeen plan voor de uitbreiding en verfraaiing van Brusselse voorsteden] (1863-1866) van wegeninspecteur Victor Besme. Deze wijken beslaan een grote driehoekige zone afgebakend door de Louizalaan, de Charleroisesteenweg en de Waterlooosesteenweg (Tenbos), en door de Brugmannlaan en de Molièrelaan (Berkendaal). Het was de aanleg van de Louizalaan vanaf 1860 die aan de basis van deze wijken lag.

Plan van V. Besme, *Cité du Midi* (detail), 1866 (ASB, Fonds plannen 96/8).

Vóór de verstedelijking bestond dit heuvelachtige gebied met de gehuchten *Ten Bosch* en Berkendaal uit velden, veldwegjes of paadjes langs enkele hoeven, landelijke woningen en landhuizen. Verder, voorbij de Vleurgatsesteenweg, lagen het *Poortbosch* (het oude bos van de Ter Kamerenabdij) en het Zoniënwoud (staatsbos).

Berkendaelweg met hoeven, s.d.
(verzameling Belfius Bank ©
ARB-GOB).

Om deze erg heuvelachtige sites te kunnen ontwikkelen, waren aanzienlijke grondwerken nodig die de grondeigenaars in veel gevallen zelf lieten uitvoeren. Zodra hun terreinen verkaveld waren, verkochten ze de percelen of stonden ze de wegbedding gratis af aan de gemeente.

1. De Tenboswijk

De straten die op de site van de Tenbosvallei gepland waren, werden aangelegd volgens het *Plan général d'alignement pour l'ouverture des rues et places sur le territoire compris entre l'avenue du bois de la Cambre et les chaussées de Waterloo et de Charleroi* [Algemeen rooilijnplan voor de aanleg van de straten en pleinen op het grondgebied tussen de Terkamerenboslaan (huidige Louizalaan)], de Waterloosesteenweg en de Charleroissteenweg], opgesteld door Victor Besme en goedgekeurd bij K.B. van 20.02.1864. Al snel begonnen de wegenwerken rond de Louizawijk; in 1870 moest daartoe de *Gewijde Boom*, op het kruispunt van de huidige Defacqzstraat⁴¹ en Veydtstraat, worden geveld.

De Tenboswijk dankt haar grote stedenbouwkundige samenhang aan Victor Besme: hij ontwierp enerzijds vierkante huizenblokken in een dambordstructuur op de as van de Livornostraat (van de Goedheidstraat tot aan de Kasteleinstraat), en anderzijds een uitwaaiend tracé vanaf het Albert Leemansplein. Zodra de infrastructuurwerken klaar waren, werd de wijk tussen 1875 en ca. 1905 bebouwd, volledig op privé-initiatief.

Vanaf het begin voorzag Victor Besme in de bouw van een katholieke kerk in het hart van de toekomstige wijk. Aanvankelijk werd als locatie

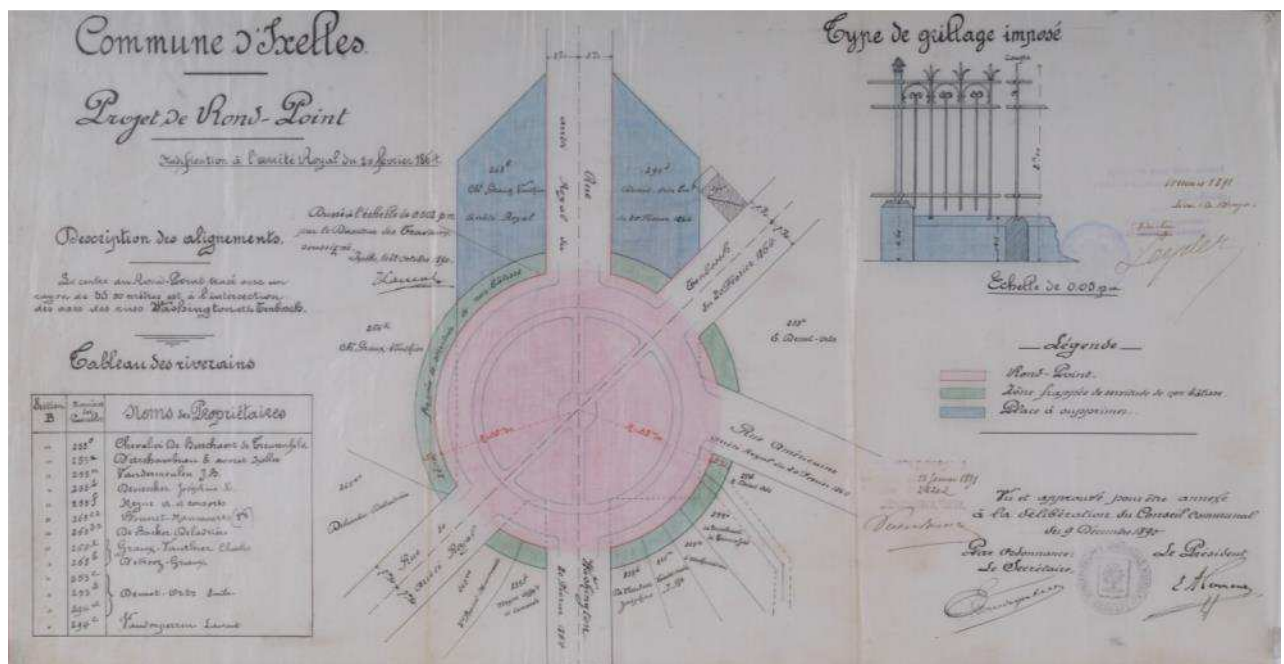

De Gewijde Boom. Ets, 19e eeuw
(GAE/DS 1952).

⁴¹ De Defacqzstraat volgde in grote lijnen het tracé van een oude weg, de *Hoeyweg*.

voor deze kerk het einde van de Goedheidstraat gekozen, maar al snel overwoog men ze op een terrein op de kruising van de Kasteleinstraat en de Armand Campenhoutstraat te bouwen, een terrein waarop uiteindelijk het Kasteleinsplein werd aangelegd⁴². De kerk verrees uiteindelijk op het kruispunt van de Franz Merjaystraat en de Hervormingsstraat, met de steun van een comité voorgezeten door baron Victor d’Huart, die in 1881 een overeenkomst met de projectontwikkelaar Georges Brugmann afsloot⁴³. De kerk was een van de eerste gebouwen van de wijk.

Plan van de rotonde van de Tenboswijk, het huidige Albert Leemansplein, koninklijk besluit van 10.03.1891 (GAE/OW Q15 Quartier Tenbosch).

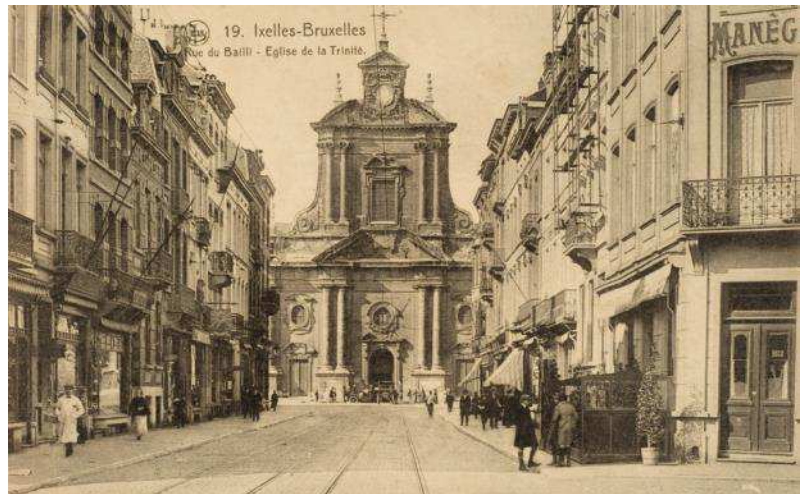
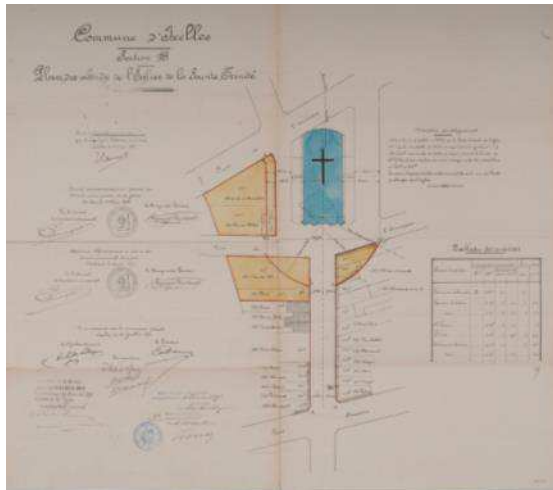
In 1886 werd de kerk verheven tot parochiekerk, en al gauw werd ze te klein voor de snel groeiende bevolking van de wijk. Er was dus een nieuw gebouw nodig. De regering machtigde daartoe de aankoop van een terrein aan het einde van de Baljuwstraat en keurde het voorstel van minister Auguste Beernaerts goed om in de nieuwe parochiekerk de barokgevel te verwerken van de oude Augustijnenkerk (architect Jacques Francart, 1620-1642) die zich aan het De Brouckèreplein bevond en zou worden gesloopt. De bouw van de nieuwe kerk werd goedgekeurd bij K.B. van 15.04.1893 en de plannen werden toevertrouwd aan architect Jules-Jacques Van Ysendyck. De werken gingen gepaard met een urbanisatieplan voor *le prolongement de la rue du Bailli, entre les rues*

⁴² De inrichting van het Kasteleinsplein noodzaakte een nieuwe rooilijnplan, goedgekeurd bij K.B. van 10.10.1879, dat in het rechtekken van de Simonisstraat en de Amazonestraat voorzag. Het plein kreeg zijn huidige vorm pas in 1899, krachtens een nieuwe algemeen rooi- en onteigeningsplan per gebied (K.B. van 07.03.1899) dat het tot aan de Waterleidingsstraat uitbreidde.

⁴³ Om de waarde van zijn terreinen te verhogen, droeg Georges Brugmann, hoewel hij protestants was, financieel bij tot de bouw van dit nieuwe gebedshuis. Op voorstel van het comité werd de kerk toegewijd aan de Heilige Drievuldigheid, een dogma waarin zowel katholieken als protestanten geloven.

Simonis et de l'Amazone, la création d'un parvis circulaire devant l'église de la Sainte-Trinité et l'ouverture d'une rue latérale (côté est) [de verlenging van de Baljuwstraat, tussen de Simonisstraat en de Amazonestraat, de aanleg van een rond plein voor de Heilige Drievuldigheidskerk en de aanleg van een zijstraat (oostkant)], onder de naam van Notarisstraat (K.B. van 10.02.1897)⁴⁴. De oude kerk, op de hoek van de F. Merjaystraat en de Hervormingsstraat, werd in 1896 ontheiligd en aan de protestantse gemeenschap overgedragen. In 1927 werd ze gesloopt.

↑ Drievuldigheidskerk, begin 1900 (verzameling Belfius Bank © ARB-GOB).

↖ Plan van aanleg van het Drievuldigheidsvoorplein, koninklijk besluit van 10.02.1897 (GAE/OW 289).

Achter de Kasteleinstraat kwamen op het Albert Leemansplein (1873) drie belangrijke straten uit, de Washingtonstraat, de Tenbosstraat en de Amerikaanse Straat. Ze volgden elk een stuk van het tracé van een oude weg: de Washingtonstraat volgde dat van de *Messierestraat* en, achter het A. Leemansplein, dat van de *Ruizersstraat*; de Kindermansstraat en een deel van de Tenbosstraat volgden de bedding van de oude weg *Verkeerden Haen*⁴⁵, en de Amerikaanse Straat vond haar oorsprong gedeeltelijk in de (*Hooge*) *Brugstraat*. Begin 20e eeuw werd het wegennet in de buurt van de Washingtonstraat aangevuld met de Lariksenstraat en de Hector Denisstraat, zoals vastgelegd in het kader van de *Modifications des alignements des pans coupés du quartier Tenbosch* [Wijziging van de rooilijnen van de afgeschuinde hoeken in de Tenboswijk] (K.B. van 08.10.1901).

Vorbij de Vleurgatsesteenweg⁴⁶, waarvan het wat onregelmatige tracé nog aan zijn 16e-eeuwse oorsprong herinnert, werd begin jaren 1870

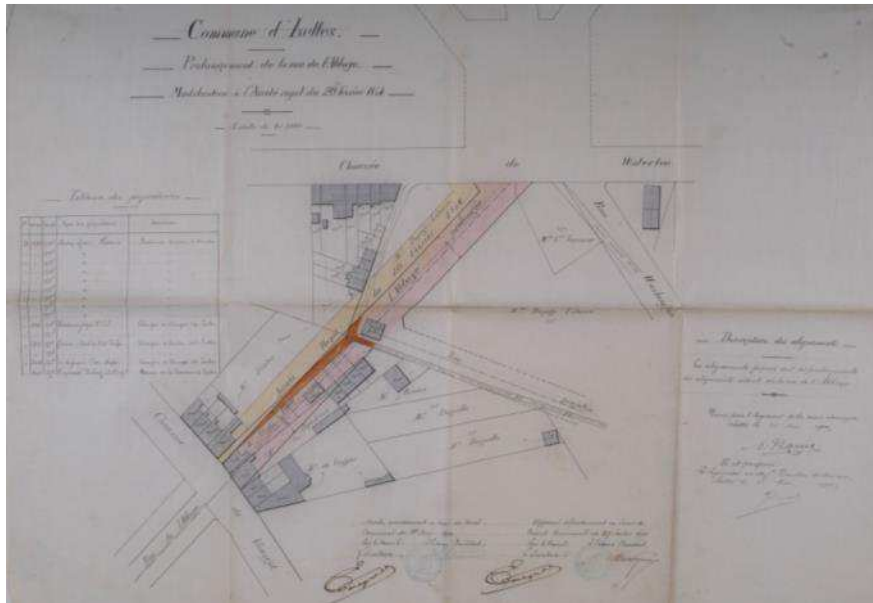
⁴⁴ De straat evenwijdig aan de Notarisstraat, de Afrikaanse Straat, was eerder al het voorwerp van een K.B. van 22.09.1888.

⁴⁵ De buurtweg genaamd *Verkeerden Haen* dankte zijn naam aan het gelijknamige gehucht waardoor hij liep. Hij verbond de Vleurgatsesteenweg met het gehucht Tenbos.

⁴⁶ De Vleurgatsesteenweg verbond vroeger "Neder-Elsene", dat zich rond de Heilig-Kruiskerk had ontwikkeld, met het gehucht *Vleurgat* in Ukkel. Hij verlengde de Elsenesteenweg en was een van de verkeerswegen die het handelsverkeer tussen de stad

(1872-1874) ook het uiteinde van het gebied dat onder het zogenaamde *Ten Bosch*-wijkplan viel, verstedelijkt op basis van een oud stratennet: de Abdijstraat volgde het tracé van de plaveiweg tussen de Ter Kamerenabdij en de Vleurgatsesteenweg; het eerste stuk van de Paul Lautersstraat was het resultaat van het rechte trekken (1872) van de oude *Koeystraat*, en de Van Eyckstraat volgde ongeveer het tracé van een oud pad, de *Catullekensberg*. De rest van dit gebied werd wat later verstedelijkt, met de aanleg van de Generaal Pattonstraat (1898) en de Émile Clausstraat (1912).

Verlenging van de Abdijstraat tot aan de Waterlooosesteenweg, koninklijk besluit van 25.05.1900 (GAE/OW 1).

De oudste gebouwen van de Tenboswijk dateren van eind jaren 1870 en staan langs de straten die aan de Louizalaan palen en die de eerste straten waren die er werden aangelegd (Florencestraat, Livornostraat, Kasteleinstraat, Paul Émile Jansonstraat). De bebouwing bestond uit herenhuizen en standingvolle eengezinswoningen gebouwd door de goeude klasse die door de prestigieuze Louizalaan werd aangetrokken. Geleidelijk ontwikkelden zich rijen burgerwoningen overheerst door een eclecticisme dat nog sterk werd beïnvloed door de neoclassicistische stijl, die tot ongeveer 1840 de Brusselse architectuur had overheerst. Ze maakten zich evenwel van deze stijl los door hun gevarieerde gevelcomposities met het gebruik van een balkon, een erker of witstenen of hardstenen decoraties met verzorgde beeldhouwde details.

Brussel en de buitenwijken vergemakkelijkte. In 1727 werd hij door de Oostenrijkse regering bestraat, terzelfder tijd als de Waterlooosesteenweg.

Langs de Florencestraat (1870-1876), de Livornostraat (1870-1890), de Kasteleinstraat (vanaf 1870) en de Faiderstraat (1885-1900) staan hiervan enkele heel mooie voorbeelden, maar de perfecte illustraties van deze late neoclassicistische architectuur bevinden zich in de Paul Émile Jansonstraat. Tussen de Livornostraat en de Faiderstraat is de weg afgeboord met gebouwen die een grote visuele eenheid vertonen, zowel door hun regelmatige gevelopbouw (bijna allemaal volgens hetzelfde type) als door het identieke materiaalgebruik⁴⁷.

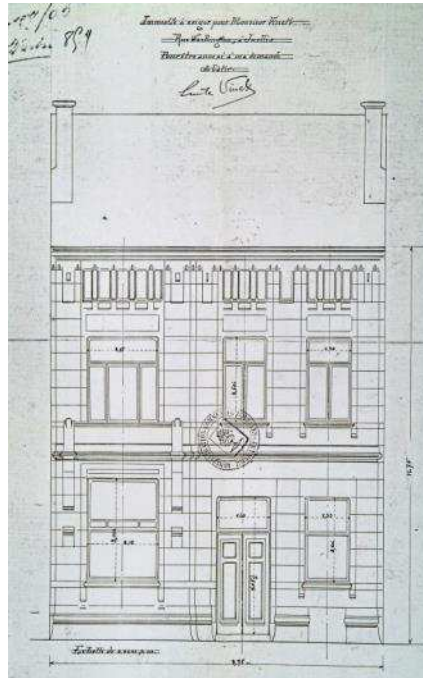
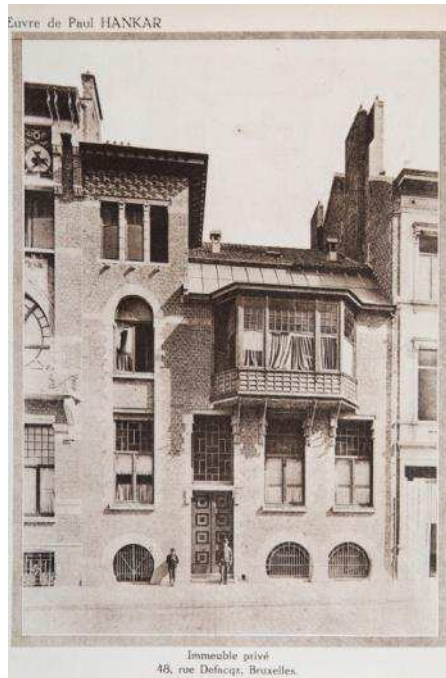
Victor Horta en Paul Hankar verwezenlijkten hun “manifesten” in de Tenboswijk, waar ze ook nadien nog herhaaldelijk werkten. Op een steenworp van zijn persoonlijke woning bouwde Hankar de rijhuizen van Albert Ciamberlani en René Janssens (Defacqzstraat nr. 48 en 50), terwijl Horta de plannen voor twee woningen tekende, een voor de schrijver en kunstcriticus Sander Pierron (Waterleidingsstraat nr. 157), het andere voor zijn vriend Émile Vinck (Washingtonstraat nr. 85).

↑ Paul Émile Jansonstraat, enfilade gebouwen opgericht door de broers Carsoel, 1900-1903 (foto 2008).

↖ Kasteleinsstraat, homogene enfilades met eclectische gebouwen (foto 2005).

⁴⁷ Deze grote architecturale eenheid houdt onder meer verband met het feit dat deze gebouwen bijna allemaal werden gebouwd in een korte tijdspanne (1900-1903) en door een en dezelfde aannemer, de gebroeders Jean en Pierre Carsoel. Deze eigenaars van een timmerbedrijf in de buurt behoorden overigens tot de productiefste bouwpromotoren van de wijk waarin ze hun werkplaatsen hadden.

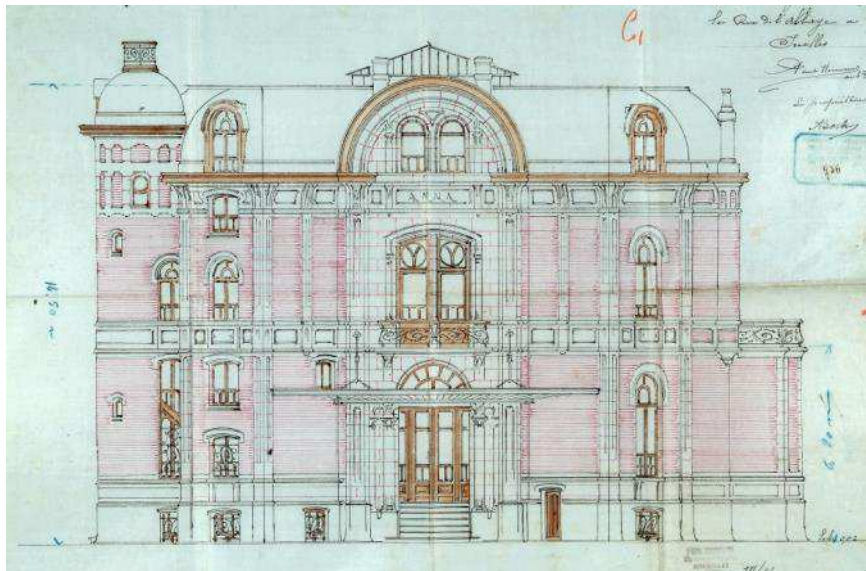

De Tenboswijk werd tevens verfraaid met huizen die teerden op het succes, begin 20e eeuw, van de art-nouveaustijl, die door tal van architecten werd gehanteerd en aan de smaak en de middelen van hun opdrachtgevers aangepast. Deze huizen werden ontworpen door Ernest Blérot (Washingtonstraat nr. 50 en Kasteleinstraat nr. 29), Léon Delune (Wethouderstraat nr. 37 en 45), Armand Van Waesberghe (Faiderstraat nr. 85) of Albert Roosenboom (Faiderstraat nr. 83).

↑ Paul Lautersstraat 47. Architect Fr. Albert, 1901 (foto 2005).

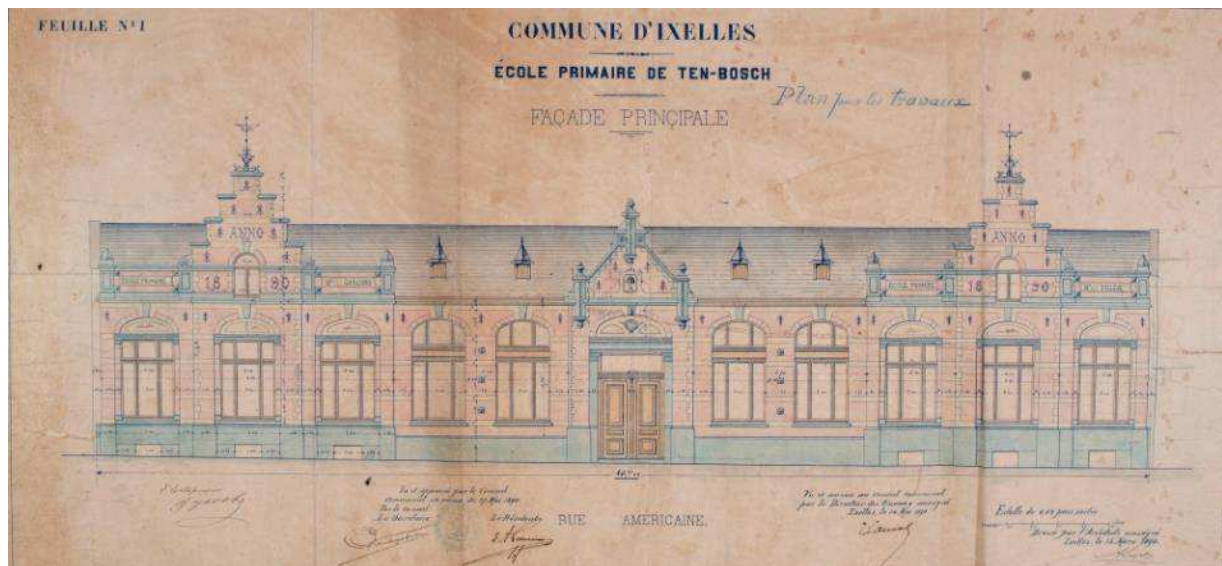
↖ Washingtonstraat 85. Architect V. Horta, 1906 (GAE/DS 314-85).

↖↖ Defacqstraat 50. Hotel R. Janssens, de voorgevel voor de verhoging in 1904 (*La Cité*, juni 1923, s.p.).

Een groot aantal kunstenaars vestigen zich in de wijk : Théo Van Rysselberghe, Jef Leempoels, Henri Cassiers, Charles Samuel, Constantin Meunier of Anna Boch die haar privé-hotel had in de Abdijsstraat (1901; gesloopt) (GAE/DS 312-282).

Het gebruik van de elegante Beaux-Artsstijl, die in Brussel opbloeit rond 1910, verleidt de burgerij die haar toepast bij de bouw van woningen, maar ook en vooral bij de bouw van herenhuizen die hen prestige en grootsheid verschaffen. Verscheidene befaamde architecten koppelen hun naam aan de stijl: Ernest Jaspar (Abdijstraat nr. 51, 1905), Albert-Charles Duesberg (Amerikaansestraat nr. 223, 1912), Paul Saintenoy (Tenbosstraat nr. 7 en 9), Alexis en Albert Dumont (Vleurgatsesteenweg nr. 193, 1913), Adrien Blomme (Abdijstraat nr. 22-24, 1908) of Albert Roosenboom die zich onderscheidt door een eigen, vaak herkenbare, Lodewijk XV-stijl (zie de bijna identieke herenhuizen in de Bosstraat nr. 25, 1908, en de Amerikaansestraat nr. 219, 1914).

Het deel van de wijk dat het verst van de Louizalaan verwijderd lag, tussen de Waterleidingsstraat en de Waterlooosesteenweg, werd later bebouwd, rond 1900. De huizen in late neoclassicistische stijl of in eclectische stijl inspireerden zich, zij het bescheidener, op de luxeburgerwoningen. In verscheidene andere straten vertonen de eclectische gevels van de huizen een fraaie eenheid: Maliestraat, Provooststraat, Edelknaapstraat.

De opstelling van de gemeentelijke scholen Tenbos nr. 9 en nr. 10 (1890-1896), met neo-Vlaamse Renaissance invloeden, is ontleend aan de modelschool (GAE/OW 3f160, 3f167 Tenbos school).

Sommige huizenreeksen danken hun architecturale homogeniteit aan de vastgoed- en financiële operaties van één enkele bouwpromotor, zoals de schrijnwerker Edouard Faideur, die aan architect Jean Dierickx opdracht gaf verscheidene gehelen te bouwen in de Renier Chalonstraat, de Louis Jouretstraat, de Lariksenstraat, de Tenbosstraat en de Washingtonstraat. Vanaf het begin bevatte deze zone in de Tenboswijk ook al enkele handelszaken en kleine industriële ondernemingen, hoofdzakelijk in de houtnijverheid (wellicht dankzij de nabijheid van het Zoniënwoud). Er waren ook talrijke ambachtelijke koetswerkbedrijven, met *Snutsel Frères* en *D'Ieteren Frères* als bekendste.

↑ Tenbosstraat 46. Voormalig schrijnwerkersatelier, rond 1910 (foto 2005).

↖ Provooststraat, naar de Tenbosstraat (foto 2008).

2. De Berkendaalwijk

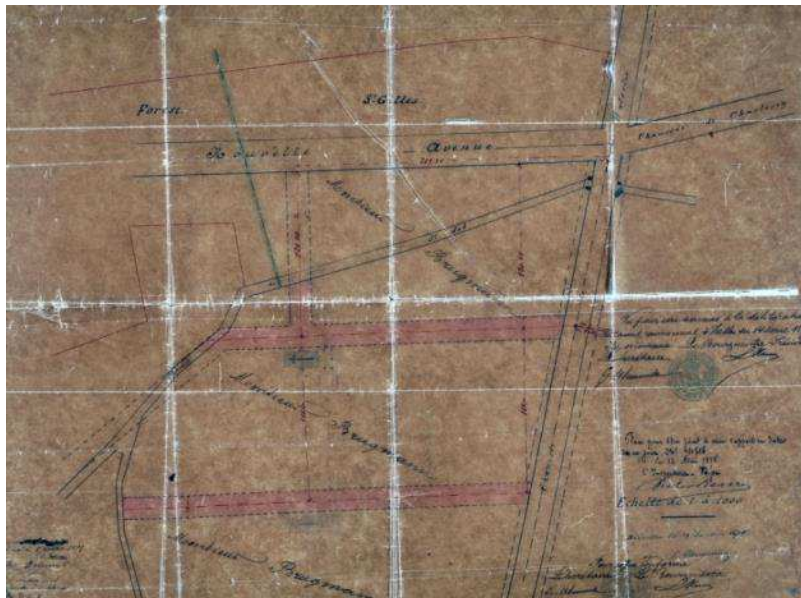
Na het succes van de verstedelijking van de Tenboswijk, begon begin 20e eeuw de aanleg van een residentiële wijk op de Berkendaalsite, die zich uitstrekte over een groot deel van de driehoek gevormd door de Alsebergsesteenweg, de Waterlooosesteenweg en de Vanderkinderestraat (Ukkel).

De idee voor de Berkendaalwijk was niet nieuw, want ze maakte immers al deel uit van het algemeen verstedelijkingsplan van de buitenwijken van de stad Brussel dat V. Besme in 1866 ontwierp. Besme plande de aanleg van verscheidene stedenbouwkundige “supra-gemeentelijke” entiteiten voorbehouden voor verschillende bevolkingslagen. Zo ontwierp hij drie *cités bourgeoises* of burgerwijken bestemd voor de middenklasse. Een ervan, de *Cité du Midi*, moest binnen de grenzen van het *Berkendaalveld* worden gebouwd, volgens een waaivormig plan, met rechte straten die

vanaf het kruispunt *Ma Campagne* naar het zuiden uitstraalden en onderling werden verbonden door boogvormige lanen die op de Waterloosesteenweg uitkwamen.

Van het plan van Victor Besme uit 1866 werd uiteindelijk enkel de Brugmannlaan verwezenlijkt⁴⁸. De werken werden opgestart door Jules Francqui, Arnold Delvaux en Émile Bockstael, drie grondspeculanten die de terreinen die ze rond *Ma Campagne* hadden verworven wilden laten renderen. In 1871 stond deze onderneming haar concessies af aan de bankier Georges Brugmann, die de werken aan de laan financierde en tegelijk een groot aantal gronden in de Berkendaalwijk overkocht. In 1874 werd het nieuwe rooilijnplan goedgekeurd (K.B. van 11.08) dat de verbreding tot 22 meter van de Brugmannlaan toestond. In 1875, toen deze laan voor het verkeer werd opengesteld, had ze bovendien een van de eerste tramlijnen van Brussel.

Plan voor de aanleg van drie nieuwe wegen op vraag van Georges Brugmann: de Hoge-Bruggelaan, de *rue de la Culture* [Teeltstraat] en de *rue Maraîchère* [Tuinbouwstraat]. Koninklijk besluit van 08.07.1875 (GAE/OW 139).

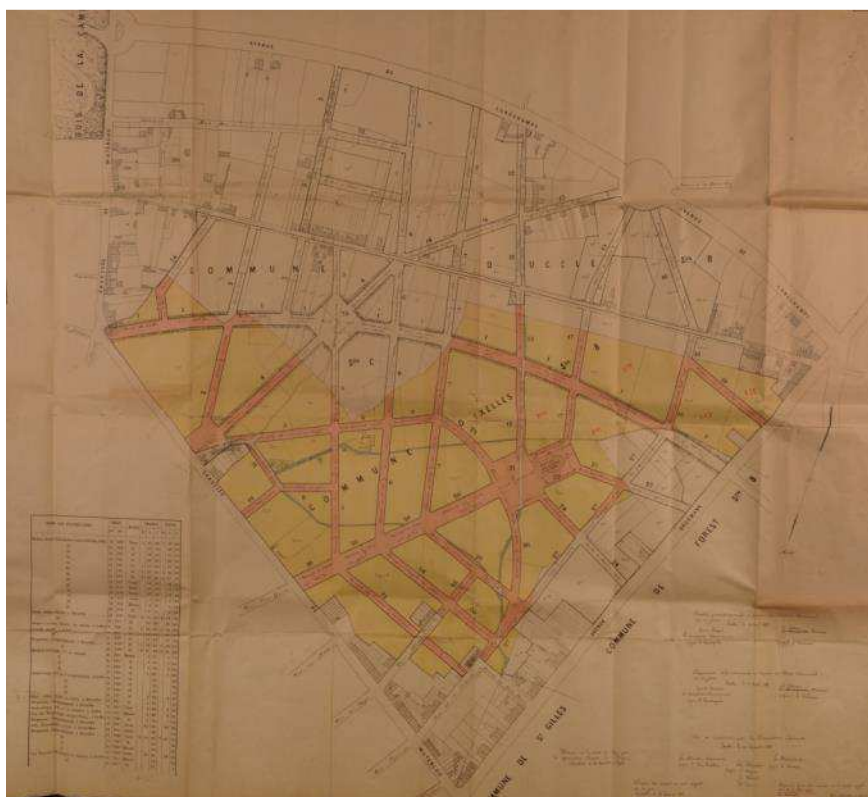
Brugmann overwoog vervolgens om de stedenbouwkundige uitbreiding voort te zetten die met de aanleg van de Tenboswijk was begonnen. In 1875 kreeg hij toelating om drie nieuwe straten op zijn terreinen aan te leggen (K.B. van 08.07.1875). Het ging om de *rue Maraîchère* [Tuinbouwstraat] (het eerste stuk van de huidige Fernand Neuraystraat) en de *rue de la Culture* [Teeltstraat] (het eerste deel van de huidige Franz Merjaystraat) – waarvan de namen naar het agrarische karakter van de streek verwijzen – evenals de Hoge-Bruggelaan. Deze laan werd

⁴⁸ Vroeger genaamd de *Weg van Sint-Job naar Brussel* en dan de *Ukkelsesteenweg*.

aangelegd vlak bij een oude weg, de *Hoog Brugge*, waarnaar ze vernoemd is⁴⁹.

Begin jaren 1880, toen op het kruispunt van de Franz Merjaystraat en de Hervormingsstraat de eerste Drievuldigheidskapel werd gebouwd, stelde G. Brugmann samen met andere grondeigenaars een gedetailleerd plan van aanleg op met betrekking tot de rest van de toekomstige Berkendaalwijk. Zo hoopte hij het verstedelijkingsproces opnieuw aan te zwengelen. Het ontwerp van dit plan werd toevertrouwd aan landmeter César Boon, die een stervormig stratennet rond een centraal plein uittekende. Hoewel V. Besme dit plan had goedgekeurd en het diverse overeenkomsten met het bestaande stadsuitbreidingsplan vertoonde, werd het nooit uitgevoerd. Het duurde bijna twintig jaar voordat dit landbouwgebied de residentiële buurt werd die we vandaag kennen.

Algemeen plan van de Berkendaalwijk getekend door C. Boon (1898) en goedgekeurd bij koninklijk besluit van 31.08.1904 (GAE/OW Berkendaal akkoord).

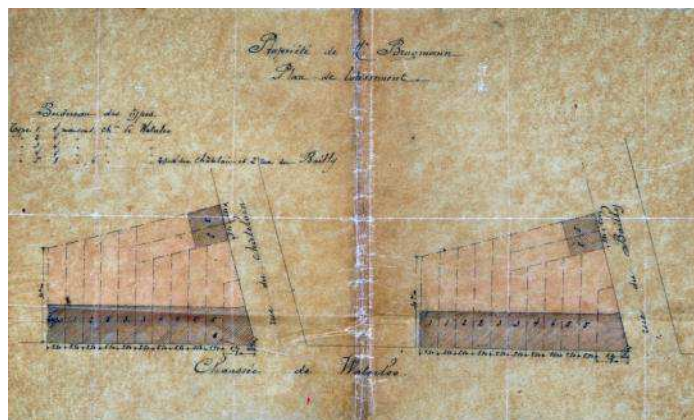
In 1898 diende Brugmann een nieuw plan van aanleg in. Ditmaal onderscheidde hij twee delen: het eerste lag ten oosten van de Brugmannlaan (Elsene en Ukkel), en het tweede betrof de gronden ten westen ervan (Vorst)⁵⁰. De uitvoering van het plan met betrekking tot het

⁴⁹ De *Hoog Brugge* was een brug uit de vroege 18e eeuw die het dal overbrugde waarin de oude *Weg van Sint-Job naar Brussel* of *Hoog Bruggeweg* gelegen was. De brug werd in 1875 gesloopt, toen het kruispunt *Ma Campagne* werd aangelegd.

⁵⁰ Het plan met betrekking tot de aanleg van het deel gelegen op Vorst, dat het plan van C. BOON verving, werd toegewezen aan ingenieur Désiré Van Ouwenhuyse (1899). Hij

gebied in Elsene en Ukkel werd nogmaals toevertrouwd aan C. Boon; hij herwerkte het voorstel uit 1881 in het kader van het *Plan général d'alignement pour l'ouverture des rues du quartier Berkendael* [Algemeen rooilijnplan voor de aanleg van de straten in de Berkendaalwijk] dat was vastgelegd bij K.B. van 12.07.1902 en nadien lichtjes werd gewijzigd door de K.B.'s van 02.05 en 31.05.1904. C. Boon voorzag in een bijzonder opmerkelijke structuur in visgraatmotief, uitgaande van een centrale as (de Louis Lepoutrelaan) in het verlengde van de Tenbosstraat. Vanuit deze as vertrokken parallelle wegen schuinweg naar de Brugmannlaan en naar de Vanderkinderestraat en de *Longchamps*laan. Het bergop lopende perspectief van de hoofdas werd afgesloten door een nieuwe kerk waarvan de bouw pas na de Eerste Wereldoorlog begon (de toekomstige Onze-Lieve-Vrouw-Boodschapkerk van architect Camille Damman, 1934⁵¹). De structuur in visgraatmotief werd verder aangevuld met twee gebogen straten (de Émile Bouilliotstraat en de Louis Hymansstraat), die van het voorplein naar de Waterloosesteenweg terugliepen. De Molièrelaan beschreef een boog rond de wijk tussen de Brugmannlaan en de Waterloosesteenweg (ter hoogte van het vroegere gehucht *Vleurgat*).

Het ontwerp kreeg in 1903 vaste vorm na de ondertekening van de overeenkomsten tussen de betrokken gemeenten en G. Brugmann, die in eigen naam handelde maar ook in die van verschillende grondeigenaars uit de buurt. Hij engageerde zich om de grote nivelleringswerken uit te voeren die noodzakelijk waren voor de aanleg van de straten (daar de Berkendaalsite sterk heuvelachtig was), de kosten daartoe op zich te nemen, en de bedding van de aldus ontstane wegen gratis aan de betrokken gemeenten af te staan.

↑ Waterloosesteenweg, percelenplan voor de bouw van 26 nieuwe woningen, in opdracht van G. Brugmann, 1877 (GAE/DS 315-393).

↖ Onze-Lieve-Vrouw-Boodschapkerk. Architect C. Damman, 1934 (foto 2007).

verlengde de Molièrelaan, waarvan het heel bochtige tracé tot aan de Alsebergsesteenweg liep.

⁵¹ Frédéric Brugmann, de opvolger van Georges Brugmann, droeg financieel bij tot de bouw van dit kerkelijke erfgoed, naar het voorbeeld van wat zijn oom enkele jaren eerder voor de Drievuldigheidskapel had gedaan.

In de Berkendaalwijk verschenen de eerste huizen langs de hoofdwegen. Hoewel de verstedelijking van de Waterlooosesteenweg al eind 18e eeuw was ingezet, begon ze dus pas echt vanaf 1870, en ze kende een intensieve fase rond 1890.

De twee neoclassicistische gehelen gebouwd in opdracht van Georges Brugmann (architect Adolphe Vanderheggen) en gelegen op het kruispunt van de Waterlooosesteenweg en de eerste straten van de Berkendaalwijk, behoren tot de vroegste gebouwen die aldaar werden opgetrokken, in 1877⁵².

In een tijdspanne van twee decennia werd de Waterlooosesteenweg bijna volledig volgebouwd. De prestigieuze Brugmannlaan werd in 1875 geopend en kende een vergelijkbare ontwikkeling, met fraaie burgerhuizen en herenhuizen met classicistische inslag, in eclectische stijl (nr. 180 of nr. 190) of in art-nouveaustijl (nr. 176 en 178, architect Paul Vizzavona, 1908).

↑ Hervormingsstraat 5 tot 27 (foto 2005).

↖ Brugmannlaan 178, 176 – 177 en 179 Molièrelaan. Architect P. Vizzavona, 1908 (foto 2006).

De straten ten noorden van de Lepoutrelaan werden aan een aanhoudend ritme bebouwd. Enkel de bebouwing van de Molièrelaan verliep in verscheidene fases. Ze bleef aanvankelijk beperkt tot de onmiddellijke omgeving van de Brugmannlaan maar ontwikkelde zich geleidelijk, tot aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog, in de richting van het Guido van Arezzoplein. De nog braakliggende percelen werden tijdens het interbellum ingevuld. Tijdens een laatste bouwfase, die kort na de Tweede Wereldoorlog werd ingezet, werd het laatste stuk tussen het Arezzoplein en de Waterlooosesteenweg afgewerkt.

⁵² Deze gebouwen liggen aan de Waterlooosesteenweg nr. 393-395, 397, 399, 401, 403, 405, 407, 409, 411, 413, 415, 435-437, 439, 441, 443, 445, 447, 449, 451, 453, 455, 457; F. Merjaystraat nr. 8, 10; F. Neuraystraat nr. 8, 10.

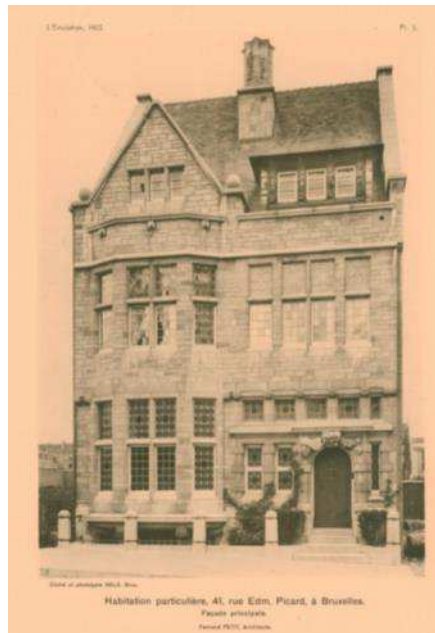
In tegenstelling tot de Tenboswijk kreeg de Berkendaalwijk een uitsluitend residentiële functie. De bebouwing speelde in op de grote architectuurstromingen uit die tijd en bestond hoofdzakelijk uit burgerhuizen, aangevuld met enkele herenhuizen, opbrengstgebouwen op de hoekpercelen en, vanaf het interbellum, luxeappartementengebouwen. Deze bebouwing vormt vandaag een kwalitatief hoogstaand bouwkundig erfgoed dat vanuit stedenbouwkundig oogpunt opmerkelijk coherent is en waarvan de stijlen de verschillende tijdperken weerspiegelen waaruit ze stamt. Deze private architectuur kwam nog beter tot haar recht dankzij de beplanting: langs de straten werden bomen aangeplant en tuintjes aangelegd (Louis Lepoutrelaan, Molièrelaan), terwijl de squares of de pleinen met openbare tuinen werden verfraaid.

De wijk, die vooral de gegoede (midden)klasse aantrok, ontstond uit grondspeculatie. Een van de mooiste voorbeelden van deze vastgoedontwikkeling beslaat bijna het volledige huizenblok tussen de F. Merjaystraat (nr. 42 tot 50, 54, 56, 58), de Hervormingsstraat (nr. 1-3), de F. Neuraystraat (nr. 35-35a tot 57) en de E. Van Driesschestraat (nr. 2 tot 24). Dit geheel van eclectische burgerhuizen werd waarschijnlijk door een en dezelfde architect ontworpen en werd tussen 1902 en 1904 gebouwd, voor rekening van diverse opdrachtgevers.

↙↙ Brugmannlaan 203. Architect H. Hannaerts, 1901 (foto 2006).

↙ Edmond Picardstraat 29. Woning van Fernand Petit, 1914 (*L'Émulation*, 1, 1922, pl. 5).

↓ Mignot Delstanchestraat 69 en 71. Architect L. David, 1912-1913 (foto 2007).

De architectuur van de wijk wordt overheerst door de Beaux-Artsstijl, waarvan de mooiste voorbeelden werden opgetrokken in de Franz Merjaystraat, de Molièrelaan en de Louis Lepoutrelaan. Veel van deze huizen zijn ontworpen door de architecten Camille Damman – auteur van de neoromaanse Onze-Lieve-Vrouw Boodschapkerk, die het perspectief

van de Lepoutrelaan afsluit – Léon Janlet, Léon David⁵³ en Benjamin de Lestré de Fabribeckers – die een bijzonder herkenbare Beaux-Artsstijl ontwikkelde, onder meer door de herhaalde toepassing van pilasters met verdiepte schijnvoegen en zware dakkapellen (Louis Lepoutrelaan). C. Damman en B. De Lestré de Fabribeckers kwamen zelf in de wijk wonen, net als architect Paul Picquet, die er het grootste deel van zijn productieve carrière doorbracht (F. Merjaystraat en Molièrelaan)⁵⁴.

De Beaux-Artsstijl kenmerkt eveneens de eerste luxeappartementengebouwen, waarvan de meeste op de (moeilijker te bebouwen) hoekpercelen verrezen. Ze vielen op door hun torenvormige hoektravee bekroond door een koepel. Na de Eerste Wereldoorlog, en ingevolge de nieuwe wet op de mede-eigendom (1924), ontwikkelde deze typologie zich ook langs de lanen. Tal van meergezinswoningen uit deze periode zijn in art-decostijl uitgewerkt, zoals het appartementsgebouw op

↑ Molièrelaan 230 tot 236. Architect C. Damman, 1912 (foto 2007).

↖ L. Lepoutrelaan 102. Architect B. de Lestré de Fabribeckers, 1911 (foto 2007).

⁵³ Léon David ontwierp onder meer de Waterloogalerij (Waterloosesteenweg nr. 529-531), die in 1912 achter een opbrengsthuis werd ontwikkeld i.o.v. Adhémar de la Hault. Deze galerij viel op door haar ligging binnen het bouwblok: een verkeersvrije binnenstraat, afgeboord door veertien huizen met voortuintjes, die de steenweg met de Camille Lemonnierstraat (nr. 22 en 24) verbond. Het duurde tot 1925-1927 voordat de percelen langs de Camille Lemonnierstraat (nr. 18 tot 28) werden bebouwd, door dezelfde architect en voor dezelfde opdrachtgever.

⁵⁴ Camille Damman woonde op de Lepoutrelaan nr. 44, Benjamin De Lestré de Fabribeckers op de F. Stroobantsstraat nr. 23, Paul Picquet op de Molièrelaan nr. 130.

de hoek van de Van Driesschestraat (nr. 1) en de Bouilliotstraat (nr. 2), dat architect Raphaël Delville in 1928 ontwierp op vraag van de vioolspeler Eugène Ysaÿe, die zelf een van de appartementen bewoonde. Ondanks de sobere vorm spreekt een decoratieve benadering uit de toepassing van de materialen en kleuren en het spel van volumes.

Twee gebouwen verwijzen naar de bakstenen architectuur van de Amsterdamse School: het appartementsgebouw getekend door architect Joe Ramaekers op de hoek van de Joseph Stallaertstraat en Molièrelaan (1930, nr. 208-210) en het herenhuis in 1926 ontworpen door architect Jean-Jules Eggericx voor de weduwe Petrucci in de de Praeterestraat (nr. 18-20).

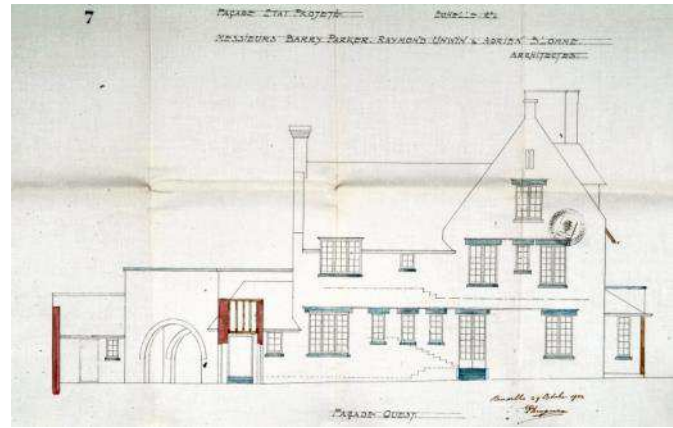
Binnen deze bebouwing in hoofdzakelijk Beaux-Artsstijl en art-decostijl vallen de ontwerpen op van architect Jean-Baptiste Dewin, die een persoonlijke interpretatie van de Wiener Sezession bracht met de woning gelegen nr. 172 van de Molièrelaan (1910) en met het voormalige *Chirurgisch Instituut Berkendael* (1905) aan het G. Brugmannplein (nr. 28-29), ontworpen voor de befaamde dokter Antoine Depage (1862-1925)⁵⁵.

↑ De Praeterestraat 18-20.
Petrucci woning (foto 2005).

↖ Molièrelaan 208-210 – 29
J. Stallaertstraat. Architect J.
Ramaekers, 1930 (foto 2007).

⁵⁵ Het ziekenhuis werd in 1926 in een sobere art-decostijl uitgebreid. Na de Tweede Wereldoorlog, nog altijd op vraag van het Rode Kruis van België, werd het vergroot en aangevuld met functionele modernistische gebouwen, ontworpen door L. Attout (1949) en Jacques Wybauw (1964). Sinds 2003 zijn de vleugels van J.-B. Dewin op de bewaarlijst

Vermelden we ook, in de Molièrestraat (nr. 225, 1912), de bijzonder originele cottage die ontstond uit de samenwerking van Adrien Blomme en de Britse architecten Raymond Unwin en Richard Barry Parker – hun namen zijn onlosmakelijk verbonden met de tuinwijk van Letchworth die werd ontworpen naar de ideeën van de socioloog Ebenezer Howard.

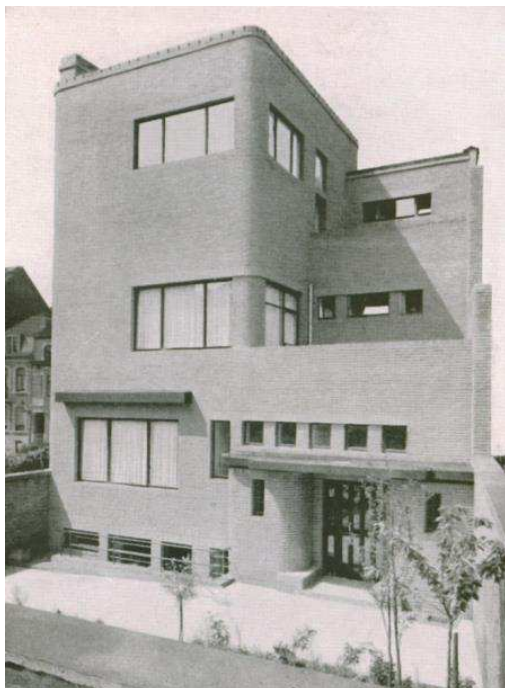
Het modernisme, waarvan de eerste stappen onder meer worden geïllustreerd in de Emmanuel Van Driesschestraat (nr. 74) met het huis dat Antoine Pompe en Fernand Bodson in 1914 ontwierpen voor de schilder Eugène Mahaux, is opmerkelijk vertegenwoordigd in de A. Renardstraat (nr. 60), met het herenhuis dat Henry Van de Velde in 1929 ontwierp voor de fabrikant Raymond Wolfers; dit hoekgebouw is een van de fraaiste stadswoningen uit de laatste periode van de architect.

↑ Molièrestraat 225. Architect A. Blomme, R. Unwin en R. Barry Parker, 1912 (GAE/DS 233-225).

↖ G. Brugmannplein 28 – 1 J. Stallaertstraat. Het 'Chirurgisch Instituut en Gezondheidscentrum', rond 1926 (verzameling Belfius Bank © ARB-GOB).

↙ A. Renardstraat 60. Achtergevel, architect H. Van de Velde, 1929 (*La Cité*, 2, 1933, p. 119).

↓ E. Van Driesschestraat 74. Architect A. Pompe en F. Bodson, 1914 (foto 2006).

ingeschreven. De rest van het complex werd in 2008 gesloopt en door een aantal wooneenheden vervangen.

